

**Gróf Széchenyi István
intelmei Béla fiához**

1857. november 6.

Szeretett Fiam, drága Barátom!

Ez év október 12-én írt leveled arra késztet, hogy komolyan és köntörfalazás nélkül beszéljek Veled.

Immár több mint 10 esztendeje, hogy az a kimondhatatlan csapás ért, hogy hirtelen kiszakítottak oly édes álmaimból, látnom kellett összezúzódni minden reménységet, mely éltetett, és el kellett rejtőznöm ezen a siralmas helyen, ahol most is tengődöm, távol mindama szörnyűségtől, ami szegény hazánkat sújtotta. Közelről szemlélni, anélkül, hogy segíthetnék, - nem volt erőm; az sírba vitt volna.

Akkor alig 10 esztendő voltál, kedves és jó gyermek, minden testi és lelki jóval felruházva. Szerencsétlen sorsom bizonyos tekintetben árvaságra juttatott! Anyád ugyan teljes lelkével szeret, és jóllehet ő minden tekintetben eszményi képviselője nemének, de az én borzalmas szerencsétlenségem őt is leverte és megtörte. Ezért nem viselhette úgy gondodat, mintha - velem boldog napokat élve - közös erővel irányíthattuk volna ifjúkori lépteidet, hogy erényes emberré neveljünk.

Podhorszky volt a nevelőd. Nem vagyok teljesen jogosult ítéletet mondani róla, minthogy előbb őt magát kellene meghallgatnom, és főleg alaposabban kellene vizsgálódnom. Annyit azonban megállapíthatok anélkül, hogy igazságtalan lennék hozzá, hogy jellemében - lehet, hogy tudtán kívül - jócskán volt képmutatás. Nem olyan fából faragták, hogy öntudatosan és nemes büszkeséggel hívhatta volna ki a Napot, mondván: „Legfényesebb sugaraiddal világíts be mindent, amit valaha tettem és teszek, mert - bár gyenge és bűnös ember vagyok - nincs semmi, ami miatt pirulnom kellene, ami minden valamirevaló ember előtt megbélyegezne.” Igen, Podhorszky alakoskodó volt, akit a sokszor emlegetett és igen kényelmes „élelmesség” vezérelt.

Gyakran bántalmazott Téged, mert indulatos volt, és így haragján nem mindig tudott úrrá lenni; máskor viszont az egekig dicsért és magasztalt, és a legbensőbb ragaszkodást színlelte, mert elég „élelmes”(!) volt ahhoz, hogy gondoljon a jövőre is, amikor talán majd a peu pres ‘moitié’ osztozhatik Veled az uradalmon.

Mindezt nem sejtettem, azt legkevésbé, hogy Podhorszky ütleget. Elöttem mindig olyan kitűnő, tanult ábrázatot öltött és úgy tudott viselkedni, hogy föl sem mertem róla tételezni ilyen állati brutalitást. Anyádnak jobb szeme volt, gyakran meg is említette a dolgot; én azonban nem akartam igazán elhinni, Te pedig hallgattál; - amit nagyon megértek -, valahogy úgy, mint ahogy a közkatonának - bármennyire ígéressék is bántatlanságát - nem jut eszébe soha, hogy káplárját, aki mindig a nyakán ül, bepanaszolja. - - Elsősorban ezzel magyarázható, hogy nem nyílt, hanem zárkózott emberré lettél.

Távol áll tőlem, hogy ezt szemedre vessem, hiszen „mindent összevéve” a férfiban a hallgatóság sokkal értékesebb tulajdonság, mint a nyíltság, és „mindent összevéve”, a beszéd jóval több bajt okoz e világon, mint a hallgatás; már az oszmánok is találóan nevezték az előbbi ezüstnek, az utóbbit aranynak. -

De ez is „cum grano salis” szükséges, mint ahogy általában a világ minden dolgában a túlságosan sok vagy kevés tűz vagy víz egyaránt zavaró, sőt pusztító.

Éppen így bizonyos esetekben nemcsak a fecsegés, hanem a hallgatóság is sok bajnak, sőt kimondhatatlan nyomorúságnak lehet a forrása.

Erre a pontra később, ha kerülővel is, még visszatérek.

További képzésedet Deboeuf úr irányította. Én hiszem, hogy amilyen kicsi voltál, az ő vezetése alatt nagyszerűen használtad fel idődet. Alig győzött dicsérni Téged. -

Harmadik mentorod, akire irányításod rábízott, Michl úr volt. Berlinben és Bonnban mindenki osztatlanul dicsért. És én meg is értem ezt; mert Te kedves, becsülésre méltó, ritka ember vagy!

A szülők sok esetben nem szokták dicsérni gyermekeiket, különösen nem azokat, akiket kiváltképpen szeretnek, hanem folytonosan csak korholják őket, hogy „még jobbak” legyenek, ami rendszerint lehetetlen. Egy porból alkotott teremtmény a tökéletességnek vajon milyen fokára juthat e földön? - Igen, ez az örökös „még feljebb srófolás” nem ritkán bizonyos hidegséget, sőt elmaradhatatlan keserűséget szül a gyermekben, úgyhogy a végén minden élőlény minden szeretetet, minden bátorságot elveszít, és egyfajta desperációba süllyed, ha kötelességeit minden erejét megfeszítve becsületes szorgalommal végzi, mégis folytonosan korholják, sőt egyre erősebben hajszolják. -

Anyád és én nem ilyenek voltunk. - Jobban szeretünk, semhogy érzésünket emberi szóval ki lehetne fejezni; tudunk méltányolni is Téged; büszkék vagyunk Reád, mert - anélkül, hogy áltatnók önmagunkat, vagy túlbecsülnénk Téged - világosan érezzük, sőt meg vagyunk róla győződve, hogy sok ezer ember között aligha akad valaki, aki - persze a szó magasabb értelmében - egyenértékű volna Veled.

Kiváló tulajdonságaid vannak! Még nem vagy 21 éves, tehát teljesen érett ember sem vagy még, s máris olyan férfiként állsz előttünk, akiről Horatius azt mondja: Justum ac tenacem propositi virum stb.

Ha én, szerencsétlen, még az emberek közt élnék, és anélkül hogy ismernék, találkoznék Veled, valóban arra készítené valami, hogy - jöllehet Te oly ifjú vagy, s én Nálad háromszor idősebb vagyok - kalapot emeljek előtted!

Miért? Igen, miért, ez a nagy rejtély. Én úgy vélem, azért - s erről sok napon és még több éjszakán át töprengtem -, mert vannak emberek, akikből valami erő, bizonyos hatalom sugárzik, amely vonz, lenyűgöz és imponál. Hogy mi ez? Akárhogy is, létezik, és Benned nem mindennapi mértékben van meg. -

Olyan vagy nekem, mint azok a meseregénybeli lovagok, akiknél a gyengébb teremtmények oltalmat keresnek; - sőt mint azok a kiválasztottak, akiknek közelébe még sárkányok és kígyók stb. sem merészkedhetnek, s akiknek az a rendeltetésük, hogy kiszabadítsák a szenvedő ártatlanságot, megszeliítsék a fenevadat stb. - - talán az, hogy egy haldokló népet megmentsenek a pusztulástól. Il y a un certain charme qui entoure votre personne et qui Vous fait gagner tous les coeurs sans, que Vous fassiez les moindres frais.

Szép vagy, és mint érett férfi még szebb leszel. Erőtől duzzadsz, tetszened kell. Megértem, hogy ellenállhatatlan tudsz lenni a másik nem számára, ha akarod. E tulajdonságaid iránt azonban nem akarlak föllelkesíteni, mert azok mulandók. Idővel rút és gyenge leszel Te is, mint minden ember, akit nem ragadott el élete virágában a halál.

Ami engem elbűvöl, az a Te nemes emberiséged. Véredben egy atom sincs abból az érzésből, amit helytelenül nevezünk „büszkeség”-nek - mert nem egyéb az, mint gőg, amely miatt sokan, akik szerencsésebb körülmények között születtek, lenézik testvéreiket. Te kivétel nélkül minden embertársadban megbecsülsz és tiszteled azt, ami szép, ami nemes; ez adja a kulcsot jellemed értékeléséhez.

Kevés ifjú embert ismerek, aki annyira független, mint Te. Neked, szorosan véve, szolgára nincs is szükséged, egyetlen égető szükségleted sincs, és ha kell, kenyéren és vízen is meg tudsz élni anélkül, hogy szerencsétlennek éreznéd magad. Nem vagy érzéki, keményen tartod magad. Rólad nem mondhatná Schiller: „Zum Teufel ist der Spiritus, das Phlegma ist geblieben”. Röviden: szellemed magasan lebeg tested felett; tudsz parancsolni magadnak!

Ahhoz, hogy semmi kivetni való ne legyen Benned, egy dologra lenne szükséged: - egy még élő atyára! Eddig voltaképpen csak dicséretet hallottál: az igazságot - ha csak egy kicsit is keserű volt - állandóan elhallgatták előled. Podhorszky, Deboeuf többé-kevésbé csak agyba-főbe magasztaltak, Michl úr is, úgy látom, túlságosan jó és elnéző volt irántad; a Mamára pedig, amint gyakran könnyekkel szemében panaszoja, legújabbán alig, semennyire sem hallgatsz, sőt gyakran rosszul palástolt kelletlenséggel fogadod szavát.

Anyád meg én, sokszor és hosszan beszélgettünk és tanácskoztunk Rólad; bonni tartózkodásod óta egészen más ember lettél. Anyád ezt száz meg száz aprósággal bizonyította; és ha régebbi naplóidat olvasom és összehasonlítom mostani életmóddal - már amennyire ezt messziről megtehetem -, én is úgy látom, hogy nagyon megváltoztál.

A Te korodban különben ez egy bizonyos fokig érthető, hiszen természetes. Amikor Deboeuf úr volt melletted, sőt még Berlinben is, voltaképpen gyerek voltál és csak Bonnban serdültél ifjúvá.

Ha magamfajta férfi kísért el Bonnba, amikor másodszor voltál ott, akkor is bekövetkezett volna a változás, gyerekből ifjúvá lettél volna; de - nyíltan kimondom - nem lett volna olyan kedvezőtlen, mint amelyet Anyád meg én panaszunk, vagy inkább csak észreveszünk, mivel panaszra - hála Istennek - még eddig nem adtál okot.

Van valami nyugtalanság, türelmetlenség Benned, pocsékolod az időt és felületes vagy, s ez fel kell kell tünjen mindenkinek, akit jellemed érdekel.

Amióta Bonnból visszatértél, egyáltalán nem foglalkoztál semmiféle komoly dologgal, legalábbis semmiben sem mélyedtél el.

Itt volna az ideje, hogy számot vess magaddal; mert az olyan kiváló embernek, mint amilyen Te vagy, valamivel többnek kell lennie, mint a sok ezer naplopó, akik voltaképpen nem tesznek egyebet, mint „esznek, isznak, alusznak” és a legházból módon szórakoznak.

Leveledben, amely mindezek megírására indított, azt írod, hogy én Téged „nem ismerlek”. Úgy van. Ebben igazságod van; hogy is ismerhetnék? Igen ritkán látlak, és sohasem az élet nyílt küzdőterén! Ha melletted lehetnék, akkor - elhiheted - legtitkosabb érzéseid sem rejtőzhetnének el előlem, sőt jobban ismerném őket, mint tenmagad. Mert olyan ember vagy, akit bizonyosan tanulmányoznék, még ha egészen idegen lennél is; mert annyi nemes anyag van Benned, hogy azt felszínre hozni és az emberiség javára gyarapítani leírhatatlan gyönyörűség lett volna nekem - így most legalább annyit akarok tenni ez irányban - s ezt kötelességemnek érzem -, amennyi egy megtört szívű öregembertől telik.

Teljesen fel kell tárnunk magunkat egymás előtt! Ne legyen közöttünk titok még öntudatlanul sem. Adj alkalmat, hogy megismerhesselek; oszlasd el kétségeimet és aggodalmaimat! Beszélj sokat, mindenről. Belátom, hogy mind ez ideig nehéz volt ez, mert vagy sakkoztunk, vagy - az öreg emberek szokásos gyengeségével, akik folyton perorálnak - rendszerint egyedül én vittem a szót.

Vitassuk meg ezentúl a legcsekélyebb dolgokat is, és folytassunk mindenről eszmecserét. Én irántad szeretetet érzek csupán, szeretetet, semmi mást, semmi keserőséget - ugye Te is szeretsz, ugye fájlalod sorsomat? Bon enfant vagy, s ezért biztos vagyok benne, hogy semmit sem veszél tőlem zokon.

Azt mondd: nem ismerlek; - s e tekintetben egy véleményen vagyunk -, e vallomásomhoz azonban legbensőbb meggyőződésből azt is hozzá kell fűznöm: Te magad sem ismered magadat, talán még kevésbé, mint én Téged! -

Ne csodálkozz ezen az állításomon, és ne restelld, hogy e tekintetben teljességgel tudatlannak tartalak; ezzel csupán a peu pres az emberiség sorsában osztozol! Mert hát hol vannak azok, akik legalább félig-meddig ismerik önmagukat? Kik lehetnek ezek? Bizony, csupán néhányan vannak, akiknek a leplezetlen igazság mélyen a lelkükbe ragyogott! - És hogyan szerezhetjük meg az önismeret páratlan talizmánját, melyet a világ bölcsei a legnagyobb kincsnek mondanak, mely az embert megörvendeztetheti?

Viszonylag igen könnyen és kényelmesen, ha az ember igaz, őszinte barátok szavára hallgat és az ilyesmire súlyt fektet; vagy nagyon nehezen és sok hosszú kínlódás árán, a megpróbáltatások zord iskolájában!

Te, korodhoz képest, már sokat próbáltál ez utóbb említett iskolában, de még csak a peu pres mint gyermek, és a megpróbáltatások valódi keserűségéből - hála Istennek - eddig egy cseppet sem kellett nyelned anélkül, hogy ezeket a cseppeket az élet százféle java és élvezete meg ne enyhítette, meg ne édesítette volna. Sorod sohasem ment rosszul, úgy igazán rosszul. Efelől tehát nem világosodhatott meg belső lelki szemed önmagad megismerésére, s barátaid, igazi barátaid sem voltak valójában balsorsomtól megtört Anyádon kívül. - Igenám, csak hogy egy nő túlságosan szeret, túl megbocsátó, természete sokkal passzívabb, sem hogy egy olyan erős akaratú férfinak, mint amilyen Te vagy, contre vent et marais kellő eréllyel arcába kiáltana egy-egy kellemetlen igazságot. Ez az én dolgom lett volna. - Hélas!

Eddig olyan kevés igazságot hallottál életedben, hogy egyfajta injuriának érzed; - ezt látom kérdéses leveledből. Micsoda tombolás tört ki bensődben. Be fogom bizonyítani, hogy írásomban, mely e lelki orkánt felidézte Benned, jobbra minden igaz volt. Ki akartál szabadulni, - olyan érzésed volt, mint Karl Moornak, amikor arra gondolt, hogy atyja nem akar tudni róla stb. - míg végül egy gödörben vadludakra lesve valamelyest legyűrhetted nyugtalanságodat.

Akinek nap mint nap igazságot kell nyelnie, az nem szenved ennyire nyilaitól. - Ha megszoktad volna az igaz szót, nevéttél volna levelemen, és teljes lelki nyugalommal bevallottál volna talán egyet s mást, vagy legközelebb szóban, sőt akár választleveledben meg is cáfolhattad volna.

Metternich herceg egy alkalommal, mikor Ferenc József császár haragra gyúlt a kis Piemont ellen, mert a torinói hírlapok több dologért hibáztatni merészték felséges személyét, így nyilatkozott: - Il ne faut pas être chatouilleux en politique. Magánemberek között azonban nem helyeselhetem e felfogást; mert még a legtalpraesettebb igazság is idegen, illetéktelen szájból sértés, márpedig becsület dolgában egy férfi sohasem lehet eléggé csiklandós. -

Apa és fiú között azonban - úgy gondolom - ez a Metternich-mondás teljesen helyénvaló. De meg kell jegyeznem, hogy Te pl. leveledben is olyasmiket vágsz az arcomba, amit - ha nem is Campe és Adelung szerint, hanem az általános nyelvhasználat értelmében, minthogy a németben nincs rá megfelelő szó, impertinenciának szoktak nevezni. Igaz, előrebocsátottad, hogy ne vegyem zokon, ha nem kötsz görcsöt a nyelvedre. Ez azonban nem jogosít fel arra, hogy az ember sértő kifejezéseket használjon; - különben bárkit büntetlenül a legnagyobb gorombaságokkal árasztathatunk el, par exemple: „Bocsásson meg - és ne vegye rossz néven, ha gazembernek nevezem -” stb. Te bizonyosan elfelejtetted már, hogy mit írtál, és ha „aludtál volna rá

egyedül” s azután újra átolvasod, aligha küldted volna el. - Én azonban végtelenül örülök, hogy 1° teljességgel úgy írtál, ahogy akkori felindulásod diktálta s 2° leveleden semmit sem változtattál. - Így tenned nem volt ugyan „okos” dolog. - Lord Chesterfield (:Advise to his son:) bizonyosan helytelenítene - én azonban éppen azért dicsérem eljárásodat, mert *nem volt okos*, bár az élet majd minden tranzakciójában nyomatékosan ajánlom az „okosságot”. De apa és fiú között e tulajdonság nagy hiba, sőt bizonyos esetekben úgyszólván „vétek”.

A te korodban, a kiforrás éveiben, amiket Goethe kamaszéveknek nevez, a legfurcsább dolgok sarjadnak a fiatal emberekben. - Egyetlenegy sem mentes tőlük, hacsak a természet folyását vagy helyesebben törvényeit meg nem zavarják, meg nem tiporják. Egyik rászokik a játékra, a másik az ivásra, a harmadik a pazarlásra, a legtevélyegőbb a kéjelgésre, és valamennyi határozott ellenszenvet táplál mindennemű szellemi tevékenységgel szemben, egyrészt már csak azért is, mert - különösen a német egyetemeken - a legszörnyűbb pedantériával annyi haszontalan szalmát etetnek és nyeletnek velük, hogy minden könyvtől megundorodnak, amit kölyök korukban, ameddig nem voltak agyontömve, nem éreztek; másodszor pedig azért idegenkednek valamennyien, különösen az erőteljesebb fajta, minden szellemi tápláléktól, mert fizikumuk még nem fejlődött ki teljesen, és így öntudatlanul is testi táplálékra vágynak, vagy még inkább olyan életmódra, mely férfiúvá érésüket siettet. Te éppen ezekben az években, a teljes kiforrás korában vagy, és a természet örök törvényei üznek a szabadba, vadászatra, viharba, ki a tűző napra stb.; mégpedig olyan erővel, hogy már szenvedsz - ha csak egy fél óráig nyugodtan kell ülnöd. Maga az „édes semmittevés” - il dolce far niente - is innen van; mert a férfi teljes kifejlődéséhez - ami Nálad, amilyen erős Te vagy, aligha fog 24-ik születésnapod előtt bekövetkezni -, a „semmittevés” bizonyos mértékig szükségszerű. -

Hogy most már bebizonyítsam, mennyire nem sértettek az arcátlanságaid, s hogy mennyire nem vagyok csiklandós Veled szemben, szavamat adom, hogy örömben megesókoltam a leveledet, és magamban ezt mondtam: „ez aztán a derék fickó, ennek az orra alá ugyan még a császár sem törhet borsot”; és hidd el, boldog voltam, hogy olyan nyers és faragatlan voltál; mert, Istenemre, inkább emelj reám botot is, semhogy alázatos anyámasszony katonája, vagy éppenséggel Tartuffe légy. - Ez egyébiránt - remélem - nem fog arra biztatni, hogy a fentebb dicsért irányban nagyon is messzire haladj, - főleg nem, hogy Anyáddal túlzottan „au naturel”, sőt „durva” légy!

Eljön még az idő, amikor a szellemi táplálék sokkal édesebb lesz Neked, mint bármiféle testi élvezet.

De hát ne kapjon addig semmiféle táplálékot a szellem? Persze az nem mindig ízlik; én nem feledtem el - szemben a legtöbb idős emberrel, akik éppen ezért nem tudnak igazságosak lenni a fiatalokhoz - ifjúkorom benyomásait. Egész frissen élnek emlékezetemben. Én sem találtam a helyemet - minden komoly foglalatosságtól iszonyodtam. A szó szoros értelmében nem fértem a bőrömbe. - Nagyon is szűk volt a világ stb. stb.

Tizenhat esztendőskoromban katona lettem - ezzel kinőttem minden ellenőrzés alól, és - nem tagadhatom - 24 éves koromig nem is csináltam semmiféle okos dolgot, egyszerűen agyonütöttem vagy inkább elpocsékoltam a drága időt.

Te talán azt mondd erre: mindezt ‘pótoltam’ stb. Te is - úgy véled - pótolod majd, egyik leveledben úgy is nyilatkozol, hogy nemsokára komoly gondjaid lesznek, sok minden fogja nyomni válladat stb., s ezért, amíg ez az idő eljön, élvezni akarod az életet, járni a világot stb.

Kérdem azonban: mikor is érkezik el voltaképpen ez az idő?

Őszintén szólva, a mi jó Geyzánk is pontosan így okoskodik. „Ő *majd* gazdálkodik, *majd* a fogához ver minden garast, mielőtt kiadná stb.” Ilyeneket s ehhez hasonlókat mond. Persze mind ez idáig nem tudta megmondani, mikor kezdi meg a takarékoskodást.

Semmi kétség, hogy minden emberi teher idővel egyre súlyosabban nehezedik Reád, ám éppen azért, mert most még könnyűek, nem akarod őket magadra venni. Vagy más szavakkal: mivel később bonyolódnak majd feladatait - ezért ebben a pillanatban szabad vagy minden kötelességtől?

Ha majd később nagyjából 100 egységnek megfelelő terhet kell a válladra vened; - nos, kérdem - nem kellene most legalább 10-et vállalnod?

Nincsenek-e most is kötelességeid? Nem jutott eszedbe, hogy ezt a nagyon fontos kérdést komolyan és minden oldalról fontolóra vedd? Hiszen ha most a 10-et nem veszed fel, hihető-e, hogy „*majd aztán*” a 100-at türelemmel veszed a válladra?

Hogy Geyza mindig csak ‘halogat’, és nem támad efféle jó gondolata: ma, vagy még ebben a percben, hozzáfogok a jobb gazdálkodáshoz, az szomorú, de végül is érthető, hiszen ő némely tekintetben valósággal beszámíthatatlan; de hogy Te is illúziókkal, balga önámítással áztatod magad, azon csodálkozom. Hidd el, ha most, mikor már ennyire komoly, férfias és okos vagy, nem vállalod kötelességeidet, amelyeknek 10 az egyenértékük, később képtelen leszel a 100-at viselni.

Vagy talán nincsenek kötelességeid? Qu'en pensez vous? Elsoroljam őket? Magadtól nem jutnak eszedbe? Én figyelmeztesselek-e állandóan, mint a múlt tavasszal, mikor barátaid sans gene füstöltek a Mama társaságában, és Neked eszedben sem volt rájuk szólni, hát még felkiáltani: „Nem tűröm!”

Ismét kérdem: vannak-e kötelességeid? Hiszen Te vagy - vagy legalábbis úgy kellene fellépned - a családfő! Nem egy 20 esztendőes ifjú emberre bukkanhatsz - természetesen a szegényebb néposztályban - aki anyjának és testvéreinek egyedüli támasza stb. - és éjjel-nappal törnie kell magát, csak hogy megvédhesse őket az éhség, hideg stb. stb. ellen!

Tettél-e mostanáig valamit - vagy legalább gondoltál-e arra, hogy Anyádnak segítségére légy? - Vajon nem gondoskodik-e ő sokkal inkább Rólad, mint Te öröla? Persze a Mama még tevékeny, igen takarékos, ügyes és körülményeink *ma még* olyan kedvezőek, hogy *most* még nincs Reád feltétlen szükség! De meddig tarthat ez? Még csak nem is gondoltál rá, hogy addig is a 10-et magadra vállalhatnád - sőt „kellene” vállalnod!

Tájékozódj egy kicsit; és mindenekelőtt pénzügyek tekintetében.

Apád az örültekházában ül! Teljesen megtört lévén nem segíthet másként, csak figyelemfelkeltéssel és tanáccsal. Mihelyt ő meghal - és lehet-e ez sokára a legjobb esetben is? -, elestek évi 30.000-tól! Anyád, hála Istennek, egészséges; de ő sem olyan vasszervezetű stb., hogy ne jönné neki igen jól, ha lenne egy hűséges és pontos segítője, aki néha helyette cselekszik, gondolkodik stb. Gazdaságunk élén egy csapongó ember áll, akivel sohasem fogunk zöld ágra vergődni. A termények, a gyapjú stb. stb. ára minden valószínűség szerint esni fog; az adókat ellenben egész bizonyosan rendkívüli mértékben fel fogják emelni; és az előre nem látott, de kétségkívül bekövetkező esetekkel nem kell számolni? Cenk igen drága etablissement stb., s ráadásul ott vannak a mostohatestvéreid!!! Geyzának nincs semmije, és ki biztosítja Imre, Rezső vagyonkáját, ha a pénz válsága beköszönt, és reánk szakad az elkerülhetetlen államcsőd! Zsoldjukból éljenek?

Segítesz majd rajtuk? Hisz a jóakarat meglesz Benned, de lesz-e „módod”? És Ödön? Vajon nem lesz-e pazarló? Ki tudja? Nem kell-e tandíjat fizetnie a tapasztalásért? És a mi szegény parasztjaink, ne várhassanak Tőled egy kis segítséget? És végül nemzetünk!

Tudhatod, ha a diák nem készül fel jól - egész biztosan nyomorúságosan vizsgázik.

Kérdem: előkészültél-e pénzügyi tekintetben, s helyzetednek megfelelően arra a jövőre, amit az imént vázoltam? Felelet: a legcsekélyebb mértékben sem, legfeljebb annyiban, hogy Te magad ha nem vagy is takarékos, de legalább nem szórod a pénzt. Már ez is sok, és a legszebb reményekre jogosít, de valójában még csak passzív érdem. Aktíve éppenséggel semmit sem tettél.

Hányszor a lelkedre kötöttem, hogy foglalkozzál bortermeléssel. Beszélhettem, ameddig jólesett, Te azonban hallgattál, és nem tettél érdemben „semmit”.

A gazdaság a második terület, ahol sokat tehetnél volna! S mit teszel? Ugyanúgy: semmit - legfeljebb engeded, hogy Hajnik fecseljen Neked, parolázol vele - amiért bizonyosan szeretetreméltóbbnak tart, mint engem - s hogy egyszer - alighanem mindössze negyedóráig - a „bérlórendszerrel” társalogtál Tolnay plébánossal; de nem érdemlegesen, hiszen hamarosan magát a gondolatot is elvetetted!

Ce n'est pas la maniere d'obtenir quelque chose, de réussir etc. il faut etre plus tenace. -

Lehetséges persze, hogy ebben a két pontban tévedek - senki sem informálhat, hiszen valójában senkivel sem találkozom, - az is lehet, hogy igazságtalan vagyok Veled; - azért kérek tehát, világosíts fel és téríts észre!

Én pl. a győri püspök hústilalmába nem nyugodtam bele, - Te valószínűleg azonnal meghátráltál volna, - pedig látod, így a jó Mama ezentúl is nyugodt lelkiismerettel költetheti el naponkénti kotletjeit stb. Isten adjon neki minél jobb étvágyat és tartós egészséget!

Most pedig azt kérdezem, mit tettél eddig mint hazafi? Ismét jóformán semmit! Jól tudom, hogy - legalábbis abban az írásodban, amelyet angliai utad előtt néhány kérdésemre a legnagyobb sietségben válasznak szántál - úgy vélekedtél - legalábbis akkor -, hogy most e tekintetben voltaképpen *semmit sem* lehet csinálni, következésképpen *várni(!)* kell! Ez mindenestre „kényelmes” álláspont, amely nem kíván megerőltetést! Véleményem szerint ez *csaknem* helyes felfogás, csupán annyiban módosítandó, hogy most valóban csak *igen keveset* lehet tenni. A la bonheur! Nosza rajta, tegyünk egy „keveset”, - érzük be „kevéssel” - hát nem: a jövőre kell *felkészülni!!!* Hazai dolgaink bölcséletéről nem tudsz semmit, mert minden, amit tudsz, csak felszínes! Az alapos vizsgálódás nem volt eddig kenyered. Erről még majd beszélünk. A Te korodban, gyors felfogásoddal és higanytermészeteddel eddig ez nem is igen volt lehetséges.

Tehát: sokoldalúan kell felkészülnünk, s e munkánkat egy napig, egyetlenegy óráig sem szabad halogatni; mert különben lehetetlen, hogy annak idején akár csak tűrhető szerepünk is legyen, semmiféle sem lesz, vagy egészen „hitvány”.

1857. november 8.

Abból az alkalomból, hogy tegnap Anyád megérkezett, ezt a rapszodikus írást hadd folytatom egyelőre egy új függelékkel, hogy aztán később megpróbáljam a fonalat újra ott felvenni, ahol elejtettem.

Anyádon kívül Te vagy az egyetlen e világon - Ödön még túl fiatal és fejletlen, semhogy támaszom lehetne -, aki még életben és épségben tart. Minden érzelmem elsősorban kettőtökben összpontosul. - Tehát nagyon is természetes, hogy először rögtön felőled érdeklődtem.

Én: Mit csinál a mi Bélánk? Mi van a köhögésével, - tett *már* ellene valamit, vagy csak *ezután* fog!? Szakít-e mégis időt arra, hogy Hajniknak egy kicsit a körmére nézzen? Foglalkozik-e néha valami komoly dologgal is?

Mama: Béla, hála Istennek, most jobb színben van. Tout le monde le trouve charmant; köhögni bizony gyakran köhög, de, legalábbis eddig, semmit sem tett *ellene*, annál többet *érte*. Egész nap vadászik, vagy másutt jár, - csak az asztalnál látom; bár most, mióta Obrenovicsék itt vannak, gyakrabban. Hajnikkal ugyan beszélt, - de azt mondja, hogy a gazdasághoz túlságosan keveset ért, annyit semmi esetre sem, hogy beavatkozása eredményre vezetne stb. stb. „Komoly dolgokkal” nemigen foglalkozik, - - az most nehéz is lenne - - ezenfelül annyira nyugtalan és türelmetlen, hogy képtelen akár tanulni, akár nyugton ülve maradni. - Múltkori leveledre, mely annyira felizgatta, megjegyezte: „Apa engem rossz embernek, »rossz útra tévedt fiúnak« tarthat, pedig én úgy érzem, hogy nem hoztam szégyent sem reád, sem öreá.” Más alkalommal meg arra kért, ne feketítsem be őt előtted; mire én azt feleltem: elmondom mindazt, amit érzek és gondolok, - csupán az igazat.

Ami az első pontot illeti, nem győzők csodálkozni okoskodásodon! Utálatos gyerekszoba-bűze van! „Mert apám nem tart szentnek, ¹/₂ *istennek*, tehát meggyőződése(!), hogy rossz ember vagyok, aki szégyent hoz fejére!” Bravo! - allons, allons, mon ami, ilyen hitványságokkal nem szabad élém állnod.

Anyád másik közlésén szívből kellett kacagnom, és ha valóban és komolyan el akarsz titkolni valamit, akkor azt a baráti tanácsot adom Neked, hogy soha ne közöld a Mamával, sőt ne is sejtess vele; mert ő valóban annyira indiszkrét, hogy apróra elbeszél nekem mindent, amit neki mondasz, vagy amit észrevesz! *Vagy talán ne tegye?* - Valóban azt akarnád, hogy én is tökéletesebbnek lássalak, mint amilyen vagy? Ismétlem, *én is*; mert te abban a szokatlanul szerencsés helyzetben vagy, hogy valóban dicséretes tulajdonságaidon kívül mintaképül emlegetnek olyan dolgokban is, amelyekben jó híred némileg bitorolt! -

Így pl. az a néhány ember, aki hozzám el szokott látogatni, különösen *szerénységedet* dicséri. Nos, be kell vallanom, hogy ezt a tulajdonságot nem fedeztem fel Benned akkora mértékben, hogy a szerénység mintaképe lehetnél. Ha más ifjú emberek előtt a tiszta élet, mértékletesség, bátorság, erő, előkelőség, nagylelkűség, illem és komolyság stb. stb. példajaként emlegetnek, a la bonheur; ez teljesen rendjén van - és az én szegény szívem az ilyen beszédre úgy kinyílik, mint a megdermedt bimbó a tavaszi légben - - ha viszont szerénységeddel hozakodnak elő, akkor persze nem szólok semmit, mert jobb, ha jót tulajdonítanak nekünk az emberek, mint rosszat, - magamban azonban felette komikusnak érzem e vélekedést; mert mint mondtam, legalábbis én és Anyád még nem fedeztük fel Benned, de az ellenkezőjét annál több esetben tapasztaljuk. - Ezt ne vedd éppen szemrehányásnak, hiszen az erős emberek nem szoktak szerények lenni, - *csak hogy a szerénység hiánya* igen könnyen vezet túlzott önbecsüléshez, önelégültséghez és elbizakodáshoz, márpedig ezek olykor nagyon megnehezítik a dolgok helyes megítélését, sőt nem ritkán lehetetlenné teszik.

Erről komoly tanúságot tettél a múltkor a „Lovászati stb. stb. Lapok” 1857. évi 19. számában. Kértelek - és hidd el, ilyen dolgokban öreg róka vagyok -, hogy szellemi termelésed zsengeit, *melyeket a nyilvánosságnak szánsz*, előzőleg mutasd meg nekem. Meg is tetted. - Nekem az egész nem tetszett, sőt nem kis mértékben visszatetszést keltett bennem; - azonnal hozzáfogtam észrevételeim megfogalmazásához, hogy közölhessem őket Veled; - de mielőtt ezt

megtehettem volna, - minthogy a továbbiakban nem törődtem véleményemmel, - jónak láttad sajtó alá adni azt a szálnalmas vackot. -

Hallom, ez a hír: *Széchenyi Istvánnak fia egy cikket írt* - nagy szenzáció volt Magyarországon, különösen Pesten! Hogy pedig mindazok, akik ezt az unalmas kacatot olvasták, nagy csalatkozást éreztek, azt elhiheted nekem. - Az újságok mégis dicsérnek. Én ugyan csak egyet olvastam, és pedig Lonovics juttatta el hozzám, aki nem győzött örülni, de - nem a Te „tanulságos” cikkednek, mert azt nem olvasta, tőlem pedig aligha kapja meg, - hanem a sok dicséretnek, amivel elhalmoztak. Bensőséges együttérzéssel azonnal írt róla nekem egy kedves cédulát a jó preláthus, akit Te, többszöri *kérésem(!)* ellenére sem értél rá meglátogatni; nyilván sok fontos teendő gátolt ebben is!

Már csak az hiányzik, hogy a lapok dicséretét megérdemelt elismerésnek és összes eddigi hazafias cselekedeteid méltó jutalmának tekintsd, nem pedig buzdításnak, ami a voltaképpeni céljuk lenne, hogy az „elárvult haza iránti szeretetre” serkentsék a reménydús ifjút.

‘Írni’ mindig lehet valamit. Egy iromány alapján nem is ítélik meg az embert. De másképp áll a dolog a *‘kinyomtatással’*. La il faut respecter le public; és mondhatom, nem hiszem, hogy a peu pres akadna ember, aki a sajtóra bízna valamit, mielőtt fogalmazványát valakinek meg nem mutatta és annak észrevételeit meg nem hallgatta volna. Én soha nem adtam sajtó alá egyetlen sor írást sem, mielőtt 1, 2, sőt több barátom, jóakaróm tanácsát ki nem kértem volna; - - pedig én sem tartoztam a túlságosan szerények közé! Teleky József, Eötvös, előttük a Kisfaludyak stb. ugyanígy cselekedtek.

Te nem érezted ennek szükségességét, pedig magyarul enyhén szólva közepszerűen írsz és - amint látom - egyáltalán nem ismered a magyar közönséget!

Miből fakadhat magatartásod? Töröm rajta a fejem, de nem tudok teljesen a nyitjára akadni. Vagy önelégültségből, elbizakodásból ered, akkor keresni kellene az ellenszerét, vagy pedig könnyelműségből, hallatlanul felületes ítélőképességből.

Egy ismert és kedvelt szerző sok mindent feltálalhat, azt is, ami esetleg nem jó vagy nem a közönség ízlése szerint való. Egy balett-táncosnő, ha már hírnévre tett szert, elcsúszhat, sőt el is eshet, a közönség mégis megtapsolja; egy „début” azonban - történjék az bármiben -, amikor először lépünk a közönség, a nyilvánosság elé, mindenkor főbenjáró dolog.

A te „szűz” közleményednél tekintetbe vétetik az én személyem is. - Nem akarom firtatni, hogy szeretnek-e, becsülnék-e stb. stb. hazámban. Annyi azonban bizonyos, hogy én annak idején egyfajta korszakot alkottam Magyarországon. 10 év óta jóformán semmit sem hall felőlem a magyar közönség. Senki sem tudja egész biztosan, meghalt-e Magyarország, vagy sem. - - - Sokan ‘reménykednek’, és csodálatos, mennyi életerő van még ma is a magyar vérben, - végre föllép egy magnifique ifjú ember, az öreg hazafi sarja, mindenkiben új reménység lobban fel. A régi Paradicsom falai áttörnek, előtűnik a korábbi dicsőség, mintha egy új Nap volna felkelőben stb. és íme debütál ez az ifjú isten, aki módfelett sekélyes és a legkevésbé sem szórakoztató, hogy ne mondjam, „mafla”. - Sokan gondolhatták: bizonyára az öreg Széchenyi aligha lát ki a sötétből, különben egyre-másra figyelmeztette volna fiát; mert hiszen az ifjú szerző bizonyosan bemutatta neki dolgozatát.

Lásd, édes Barátom, én őszintén bevallom, ügyes sakkjátékkal kissé megtévesztetted Rólad alkotott ítéletemet; azt gondoltam ugyanis, hogy egy olyan fiatalember, aki annyira fölényes ebben a játékban, amihez szabály szerint csak megfontolt, nyugodtan gondolkodó és lehiggadt emberek szoktak érteni, olyan különleges valaki, akire nyugodtan rá lehet bízni a legkomolyabb és legsúlyosabb ügyek intézését is; s íme, nem kis csodálkozásomra napról napra jobban kell tapasztalnom, hogy rettentően szeleburdi vagy; és ezért - nem szánva időt a megfontolásra -,

amennyire tudom, minden dologban a felületen maradsz, nem hatolsz semminek a mélyére! Itt van pl. Hajnik. Minek ahhoz gazdasági szakismeret, hogy őt a dolog lényegében ellenőrizhesd? Nem kell hozzá más, mint józan ész, gyakorlati érzék, egy kis türelem és „akarat”! Pl.: Mutassa a könyveit. Mennyi volt a bevétel 1857. június 1-től máig? Tudni akarom az összeget. Helyes. - Mennyit adott ki? - Tehát ugyanannyi a kiadás, mint a bevétel? - De hát mire adta ki? Miféle biztos bevétele lesz még; mi módon, miféle forrásokból? stb. Konklúzió: ön vagy csaló, vagy kelekótya, mert hogy az idén se kapjunk többet a kasszánkba, mint 1856-ban, az igazán ostoba dolog lenne, és kétségtelen bizonyossága a visszaélésnek vagy az imbecillitásnak - s tényleg fatális, nem annyira rám nézve, mint inkább Rád és a Mamára stb. És tudod-e, miért nem fogtál ily egyszerűen és praktikusán ehhez a nagy fontosságú munkához, Te, aki oly kitűnően sakkozol? Talán, sőt valószínűleg azért, mert *sakkozni szeretsz*, ellenben Hajniknál órák hosszát ülni s a könyveket böngészni stb. stb. nincs ínyedre, mert Te is, mint a legtöbb élénkségre hajló ember, csak ahhoz értesz jól, amihez kedved van, ami mulattat. És hogy nem élvezet számadásokról vitatkozni, főleg az olyan fantasztával, mint Hajnik, azt a legpedánsabb és legbuzgóbb tintanyaló sem tagadhatja! De azért mégis meg *kell* tenni, - különösen a Te helyzetemben, elvégre en dernière analyse mindenekelőtt a magad érdekéről van szó, s azonfelül kötelességed, hogy Anyádról, egész családunkról és rólam is gondoskodjál, vagy talán nem? - Meggyőződése, hogy mindenhez értesz, amiben kedved telik, vagy aminek férfias akarattal nekifekszel, éppen olyan jól, mint a sakkozáshoz; - de mivel a Te korodban igen kevés komoly dolog szerez gyönyörűséget, azért kell, hogy az ember magának parancsolni tudjon, és olyan keményen tudjon parancsolni, hogy azt, ami szükséges, s még inkább azt, amit kötelességének kell felismernie, megtegye és elvégezze, akár kedve telik aztán benne, akár nem; - mégpedig éppen olyan pontosan, kimerítően és tökéletesen, mintha igazán élvezné, pl. Hajnikkal 8, 14 napon át - ha ennyi kell a dolgok tisztázásához és eredményes elintézéséhez - 5, 6 órát gubbasztani a könyvek felett stb. stb.

A borüggyben, amint már említettem, hasonlóképpen amit tettél nem különben annyi, mint semmi! Egyszer sem vetted az időt és fáradságot, hogy Sellers úr könyvét, melyet kölcsönadott Neked s amit én olyan szívesen elolvastam volna - csakhogy most vissza kellett küldeni Pestre - a magad számára megszerezd; vagy már „betéve” tudod mindazt, amit tartalmaz? - Pedig csak Te fogod élvezni a tervezett vállalat nyereségét - - - én bizonyosan nem; mert mire gyümölcsöt hoz, már régen a föld alatt leszek.

Mindabból, amit Angliába való utazásod előtt tanácsoltam Neked és kértem Tőled, semmit sem szívleltél meg, - - vagy csak úgy félig-meddig.

De még olyan dolgokban is - s ezt nem tudom megérteni -, amiket a legjobban szeretsz, példátlan nonchalance és tétlenség tapasztalható Nálad, így pl. azt is tanácsoltam - mert tudom, hogy szenvedélyes vadász vagy, és Hajnik a vadászatot is szerencsésen tönkre- és lehetetlenné tette -, hogy rendezz be egy fácánoskertet. - Ha jól csinálod, inkább kamatozó befektetést jelent, mint kiadást; ami pedig a mi körülményeink között, úgy vélem, igen megszívlelendő. Igaz, hogy a fácános elhelyezésére a cenki uradalom nem valami kedvező, mert túlságosan nyílt fekvésű. A fácánok könnyen elrepülnek. Túl sok egymást keresztező útja és ösvénye van, rossz a szomszédsága, - Sopron stb. stb. Egy pontja van, ami talán nem egészen rossz, tudniillik a Gatyás-tó közelében, feltéve, ha a mellette haladó, amúgy is „szánalmasan rossz” utat - megszüntetnők.

S vajon ebben a dologban, amely úgyszólván a bőrödre megy - mert hiszen mérhetetlen és vissza nem fojtható ‘vadászviszketegség’ él Benned -, tettél-e legalább egy „piciny” lépést, hogy a célhoz közelebb juss? Amennyire én tudom: ugyancsak semmit! pedig a sült fácánok épp úgy nem repülnek az ember szájába, mint a galambok a la Crapaudine! Ezzel is „*várjunk*”

- - mint ama szolgálattal stb., amit egykor(!?) - ha tudniillik majd itt(!?) lesz az ideje, szeretett családukkal vagy drága hazánkkal szemben teljesíteni komolyan(!?) szándékunk?

Ezekre a kérdésekre még ebben az emlékiratban vissza fogok térni, vagy pedig Veled személyesen beszélem meg őket.

És most vissza akarok térni arra, hogy a szerénységen kívül még egyebekben is kissé bitorolt a hírnév, amelyet élvezel!

Sok ember van hasonló helyzetben, és nagyon is sokat kívánnánk az olyan gyalgó teremtménytől, amilyen egy szegény ember valójában, ha azt akarnók, hogy önmaga szaggassa széjjel azt a nimbuszt, amellyel őt körülveszik. Így pl. a mi Geyzánk Sina báró szemében, hogyha „pengő leányai” körül bizonyos ‘szándékkal’ legyeskedne és igen szolid, takarékos és rendes embernek akarna látszani; - lelkemre, nem lehetnék olyan kegyetlenül rigorózusak, hogy a vitéz kapitánytól, aki tulajdonképpen „szegény ördög”, megköveteljük, miszerint vallja be naívvul a bárónak, hogy ő nem szolid, nem is takarékos stb., hanem éppenséggel nem egyéb, mint „lump”, habár egyelőre(!) még a jobbik fajtából való.

Hogy az ember leleplezze magát és nimbuszából kilépjen, amelyet bármi okból ráaggattak, ahhoz nyomósabb indítékok kellene, pl. ha fizetés alkalmával valakit hitelezőnek tartanak, holott nem az stb. stb.

Hogy szerénységed hírnevét nyugodtan élvezed és nem ragadod ki a világot e tévhiedelméből valamiféle vallomással, - ahhoz egy szót sem szólok. Igaz, hogy itt is igen nehéz megvonni a határvonalat „megengedhető” és a „megengedhetetlen” között, és talán úgy lehetne még a legpontosabban megjelölni, hogy - noha csak kismértékben bitorolt is jó hírnevünk - rovására sohase vétkezzünk.

Nagyszerű híred van még más tekintetben is, ezt kötelességem érinteni, jóllehet tudom, hogy szavaim - abban az önáltatásban, vagy inkább „szédületben”, amelyben élsz - nagyon is elevenedbe fognak vágni. De ki kell mondanom!

Téged a jó fiú mintaképének tartanak! S valóban, Te jó fiú vagy! Irántam mindig több szeretetet tanúsítottál, mint amennyit megérdemeltem, - a Mamához is jó voltál. - - Ám ebben a tekintetben mégsem állítanálak példaképül!

Elmondjam egyik variációját annak a témának, amely körül az elmúlt télen annyiszor forgott beszélgetésünk Anyáddal? Megkísérlem:

Mama: Üdvözöllek - hogy vagy? Mit csináltál az elmúlt héten, amióta nem láttalak?

Én: Ó, mindig csak ugyanazt - nem tudok sem feledni, sem remélni stb. Hogy vagy, Béla mit csinál?

Mama: Köszönöm, megvagyok. Bélát ritkán látom. Délelőtt barátaival tornázik, este színházba jár. - Páholyt béreltem a Burgtheaterben főképp az ő kedvéért - - Azután többnyire soirée-ra megy, tegnap $\frac{1}{2}$ 1-kor jött haza -; hogy hol volt, nem tudom. Nekem semmit sem mond.

Én: Este sohasem marad Veled, - - akkor sem, ha másé a páholy?

Mama: De igen, ha társaság van nálam; ha azonban egyedül vagyok, akkor másutt keres szórakozást - azt hiszem, velem unatkozik.

Én: Azt gondolom, Téged mindenek felett szeret, - valósággal bálványoz. - - -

Mama: Persze hogy szeret; azt mondja: az életét adná értem - - semmit sem szeret annyira, mint engem; és olyankor annyira kedves és szeretetreméltó tud lenni, hogy azokban a pillanatokban boldognak érzem magam. Annál jobban elkésérít aztán, hogy irányomban való magatartásával milyen gyakran cáfol rá vallomásaira. Egyáltalán nem hallgat rám, teljességgel azt teszi, amit ő akar, anélkül hogy engem akárcsak a legcsekélyebb dologban is megkérdezne, és már többször egyszerűen letorkolt, ha tudni akartam hol járt; - mintha semmi jogom nem volna hozzá, hogy életvitelébe avatkozzam. Il avait toujours sa tete et une volonté tres décidée.

Én: Még fiatal, csupa erő és energia - és végül is mindennek *én* vagyok az oka! Ó, ha volna apja, milyen más lenne minden. Neked azonban határozottabban kell föllépned. Jelentsd ki egyenesen: „Ezt akarom, ez lehet, az nem stb. stb.”; meg vagyok róla győződve, hogy maradéktalanul és pontosan meg fog tenni mindent, amit óhajtasz, amit parancsolsz -. Neked az én helyemet is be kell töltened.

Mama: Nem akarom zaklatni. Alapjában véve olyan jószívű fiú; - és hogy másutt jobban szórakozik, mint nálam, azt is megértem; én - a magam szomorú helyzetében - aligha lehetek különösen szórakoztató. Akárhonnan megjelenik - ünneplik. El sem hiszed, mit művelnek vele; - így aztán természetes, hogy szívesebben van barátai között, akik magasztalják, vagy a nagy világban, ahol csak dicséretet hall, mint megtört lelkű öreg édesanyjával, aki inti, tanáccsal látja el, olykor-olykor keserű dolgokat is mond, amiket ő többnyire bizonyos kelletlenséggel hallgat; - és mindez csak azóta van így, amióta Bonnból visszatért - azelőtt egészen más volt. - - -

Ezt a témát sok változatban fájó szívvel gyakran megpendítettük Anyáddal, - és most azt kérdelem ha megkérdeznénk egy magasabb lényt - aki mélyebben lát a vesékbe és világosabban lát keresztül az ember legrejtettebb tulajdonságain, mint a gyarló ember -, ha egy ilyen lénynek tennénk fel a kérdést, hogy mit tart Rólad ebben a tekintetben, vajon mit mondana? Úgy sejtem, ilyesvalamit: Ritka jó ember, csupa nagyszerű tulajdonsággal, melyek a legszebb reményekre jogosítanak; de szórakozott, könnyelmű, meggondolatlan. Javára változik majd, ha jobban megismeri önmagát, ha felnyílik benne az önismeret „belső szeme”; be fogja látni, hogy neki, aki voltaképpen „apátlan”, sokkal nagyobb és komolyabb kötelességei vannak szegény anyjával szemben - akinek férje örültekházában ül, és így az élet minden terhének neki kellett a vállaira vennie - semhogy nagyhangú frázisokkal tegyen bizonyosságot anyja iránti mérhetetlen szeretetéről - - akkor képes lesz majd - saját jószántából - feláldozni anyja kedvéért egy soirée-t, egy komédiát, egy vadászatot, vagy egy barátaival való találkát. Ha lesz olyan szerencsés, hogy meghallgatja és meg is szívleli leláncolt apjának szavait, aki elég drágán fizetett meg a tapasztalatért és bölcsességért, akkor jó emberből „kiváló” emberré lehet mégpedig nem valamely szerencsés hajlam révén, hanem talán egy s más kemény harc árán, „*elvből és kötelességérzetből*”. -

Azt hiszem efféle mondana Rólad egy magasabb lény, de az igazi jó fiú mintaképének, ebben a pillanatban, bizonyosan nem minősítene!

Vagy talán túl sokat követel Anyád; olyan sok a kívánsága, hogy nem áll módodban teljesíteni? Állíthatod ezt? Hiszen Te tulajdonképpen mindig azt teszed, amit akarsz, - és ami a peu pres csak szórakozásból áll; ellenben neki - a szegény Mamának szó szerint mindenben a nehezét, „le gros ouvrage”-t kell elvégeznie, hogy ne zökkenjen ki minden a kerékvágásból, hogy családunk ne sülljedjen a legfatálisabb zavarba és ne végezze Hajnik-féle csóddal pályafutását!

A Mama helyzetében a legtöbb asszony egészen másként bánná Veled - különösen ami köhögésedet illeti -, mert valóban esztelenség ilyen mondásokkal hetykélkedni: „Nem kímélem magam!” - Ó, be okos! - Nem sokat huzakodnának Veled, hanem pontosan meghatároznák életmódodat, beosztanák napodat, és csak igen kis teret engednének „saját akaratodnak”. - -

Kérdem: így bánjon-e Veled Anyád? Vagy - mint valami éretlen fiúval - pontosan és világosan közölje parancsait, hogy Te, mint jó fiú(!), azokat pontosan teljesíthesd! Tudom, meg vagyok róla győződve, hogy akkor megtennéd. Akkor hát erkölcsi dugóhúzóval kényszerítse ki Belőled a Mama a szeretetnek azokat a bizonyítékait, melyekkel neki tartozol? Az igazi szeretet habja saját erejével lök félre minden akadályt! Ha a Mamának ilyen lépésre lenne szüksége, akkor éppen így azt is mondhatná egyszer s mindenkorra: „Parancsolom(!?), hogy szeress.”

Végül: igen higgadt, rendes és megbízható ember hírében is állsz. Valóban, jellemedben van komolyság - legalábbis megnyilvánulásaidban, ami nagyszerűen illik Hozzád, - és a legszebb reményekre jogosít, - - - és tökéletesen meg vagyok győződve róla, hogy minden *nagy dologban* építeni lehet szavadra, akár a kösziklára. Csak az a baj, hogy a nagy dolgokra oly ritkán kerül sor, és szüntelenül „apró-cseprőekkel” kell bíbelődni. -

Megint csak visszatérek arra, amit már mondtam. A múlt télen azt kérdeztem Tőled: képes volnál-e fegyvertelenül szembeszállni egy tigrissel, ha megtámadná a Mamát? Te olyan férfias hangon, arcodon annyi elszántsággal felelted: „Istenemre, megtenném!”, hogy nem is kételkedtem benne, hogy a tigris nem a Mamát, hanem Téged szaggatna széjjel! De - így folytattam - a tigris nincs sehol, ellenben barátaid, akik telefüstölik a Mama szalonját, sohasem maradnak el; - en attendant véd meg velük szemben a Mamát, amíg a tigris meg nem jelenik - ami úgysem igen valószínű; mire ezt azonnal megtetted. A la bonheur; mindezek olyan dolgok, amiket magadnak kellene észrevenni, elgondolni és eligazítani; mert - mint mondom - ritkán állít az élet nagy események elé, ellenben a köznapi élet semmiségeinek, nyomoruságainak szutykából nagyon gyakran nem tudunk külső segítség nélkül kiszabadulni.

A szépen hangzó nagy frázisok többnyire üresek, - és gyakran azért használják őket, hogy meneküljenek a csekélyebb, de sürgős dolgoktól.

A Mamához intézett legutóbbi levelemben, amelyet, ha jól emlékszem, akkor írtam, amikor még Bécsben volt, példaképpen megemlítettem a bélyegilletéket, mely most, a nemrég kiadott császári rendelet után lidércként nyomja majd a magyar irodalmat! Hány magyar akad majd, akik - jöllehet anyagi körülményeik megengednék - nem járatnak többé újságot, még magyart sem, noha folyton hangoztatják hogy ők, *ha valóban rákerül a sor(!?)*, és ha *használnak ezzel(!?)*, meghalni is készek a hazáért, - - de 6, 12 forintot adni egy újságért nem tudnak, illetve nem „akarnak”. Amikor a hírnek még nem volt ilyen becse és az emberek inkább lőtávolon kívül voltak, mint most - - - ezer meg ezer ilyen hős volt Magyarországon, akik az említett módon okoskodtak, s emellett mindig készen álltak megtenni mindazt, amire nem kérték őket, hogy aztán annál kényelmesebben megtagadhassák azt, amire kérték őket.

Azt is mondtam: „Angliába indulásod előtt adott tanácsaimból egyetlen egyet sem követtél, legfeljebb csak félig-meddig.”

Anyádat és engem három ok késztetett arra, hogy Angliába küldjünk.

Először is, hogy Pesten ne kelljen - az összes jótétemény stb. stb. miatt - alázatos és hálára kötelezett kézcsókoló szolgaként szerepelned. Értesz engem, ugye?

Másodszor, hogy kiszakítsunk barátaid furcsa társaságából, mely társaság, őszintén kimondva - bármennyire tiszteletre méltó fiatalemberek ezek a barátaid - nem olyan volt, hogy előmozdította volna szellemi fejlődésedet, és Te napjaid legértékesebb részét rendszerint e társaságban töltötted, voltaképpen „szétforgácsoltad”.

Harmadszor, és főképpen azért küldtünk Britanniába, hogy magadnak élettársat találj, ha nem is most mindjárt, hanem a közeljövőre gondolva, pl. egy leányt, aki most 12, 13 éves stb.

Még valamit előre kell bocsátanom, hogy annál biztosabban eléd tarthassam a tükröt, amelyben, „ha akarod”, magadra ismerhetsz; - föltéve, hogy a nyakasságot, konokságot és önféjűséget nem téveszted össze a jellemzilárdsággal és az akaraterővel.

Több ízben is megkérdeztelek, elszántad-e már magad arra, hogy határozott irányt szabj életednek, van-e a jövőre terved?

Azt is mondtam: a legtöbb ember olyan helyzetben van, hogy ha azt kérdezzük tőle: „Miért van itt? - Miért teszi ezt?” - azt kell felelnie: „Azért vagyok itt, mert az áradat, a vihar ide sodort, s azért teszem ezt-azt, mert rákényszerít a véletlen, meg a körülmények így kívánják.” - Az emberek - így folytattam - annyiféle benyomás üzi, hajtja, hogy nagy részüket többnyire a körülmények áradata sodorja magával. De hogy élettelen tuskóként ragadjanak magukkal a hullámok, s mi még annyira se szabhassuk meg irányunkat, hogy saját akaratunkból érzük el életünk bal vagy jobb partját, ily passzívan, ilyen tehetetlenül mégsem lenne szabad sodortatnia magát egy olyan lélekkel bíró lénynek, amilyen az ember, - - különösen akkor nem, ha születésénél és vagyonánál fogva a függetlenek közé tartozik. Csodaképpen hangzik, ha egy férfi ezt mondhatja magáról: azért állok itt, mert így akartam; azért csinálom ezt, mert ez az akaratom!

Már régebben is gyakran kérdeztelek: „Magyar emberként érzel-e nemzeted iránt ragaszkodást, hűséget, szeretetet?” Én magam ezt gondoltam: Magyarország s annak népe halott - - nem remélek semmit stb. - - és ezért egész természetesnek és megbocsáthatónak ítélném, ha egy fiatalember, amilyen Te is vagy, amennyiben osztozik ebben a nézetemben, minden úgynevezett hazafias cselekedettől tartózkodik, és szellemét, tetterejét másra összpontosítja, mert egy holttestet, aminek a magyar nemzetet tartom, életre keltegetni nagyon is keserves feladat! Még azt is meg tudnám érteni és megbocsátanám, ha ilyen tragikus körülmények között, amilyenek között mi, magyar maradék élünk, egy ifjú magyar arra szánná magát, hogy „semmi, de semmi mással nem törődik, csak az élvezettel”. Persze akkor sem Silenost ajánlanám mintaképül, az érzéki tobzódás megtestesítőjét, hanem Epikurost, akinek iskolája nemcsak hogy nem rekeszti ki a szellemi élvezeteket, hanem inkább elébe helyezi a testi örömöknek, jóllehet ezeket sem kárhoztatja.

De naplódíkból, amelyeket Berlinben és még előtte írtál és olvasnom engedté, azt látom, hogy Téged egyrészt a mélységes együttérzés, másrészt a meggyőződés és kötelességtudás arra késztet, hogy hűségesen kitarts szerencsétlen hazád mellett, és a magyarság életterében és megmaradásában - nem úgy, mint én - nem kételkedel. - E tekintetben később sem ért csalódás, amikor Bonnból visszatértél, jóllehet akkor - mint már érintettem - feltűnő változás ment végbe Benned. - Igaz, többször kijelenttetted: sosem laknál Magyarországon, Magyarorszáért semmit sem tennél stb. stb., ha nem lennél magad is magyar. De mert az vagy, s hazádat a véredben érzed stb., azért becsülöd mindennek felett, azért életed fő feladata: a honnak áldozni erőid legjavát, és nemzeted újabb felvirágoztatására fordítani mindazt, ami csak rendelkezésedre áll!

Ilyen nyilatkozatok után világos lett előttem, hogy Magyarország iránti szimpátiád erősen megcsappant ugyan, de annál nagyobb erővel került előtérbe a *kötelességérzet*, hogy abban az országban és azon nép körében kell legjobb erőidet latba vetned, ahol Isten megteremtett. - És én ennek csak örülhettem; mert a szimpátiák sokszor könnyen lelohadnak, sőt teljességgel el is vesznek; a vak szeretet(!) pedig rettentő szerencsétlenség, különösen a honnal s a hon lakóival szemben - ellenben kötelességéhez, ha életelvvé tette, egy férfi, ha olyan, amilyennek lennie kell, soha, semmilyen körülmények között hűtlenné nem lesz. -

Mikor láttam, hogy életed fő céljával és saját magaddal tökéletesen tisztában vagy, minden igyekezetemmel azon voltam, hogy hosszas tapasztalataim alapján kimutassam: mely esz-közökhöz kellene nyúlnod, melyik útra lépj, hogy gyorsabban, könnyebben és mindenekelőtt: nagyobb eredménnyel érhesd el célokat!

Hasztalan szórjuk el a legjobb vetőmagot, ha előbb nem szántottunk stb. stb., fákat nem lehet egy fejszecsapással kivágni stb. stb. Mindent ki kell előbb tervelni, elő kell készíteni, megalapozni. Különösen a politikában, s hát még akkor, mikor egy haldokló, - mindenesetre nagyon beteg nép megmentéséről van szó! Ezerféle dolgot kell ott meggondolni, elrendezni, előre kidolgozni! -

Azt akartam Veled megbeszélni, tisztázni és megállapítani, hogy mik a segédeszközök és minő rendben kerüljenek sorra; mert azt gondoltam: a Te életerőd, töretlen lelked és reménységed, s velük együtt az én drágán megfizetett tapasztalataim, s vesztémre nagyon is világos gondolkodásom, ketten együtt, nem egy jó szolgálatot tehetnénk az elárvult hazának, különösen akkor, ha nem *én* látok jól, hanem *Te*, hogy tudniillik él még a magyar. - Hogy él magyar, hogy él magyar, áll Buda még! - s hogy ezt tehessem, Veled, drága Barátommal tanácskozhassam, ez még ma is legkedvesebb tervem, sőt mondhatom - Anyád hűséges szeretete mellett - ez az egyetlen horgonykötél, amely keserves állapotomban még tart. Mindenekelőtt, úgy gondoltam, jó lenne - persze akkor, ha a 'világfinál' többre becsüled a „a nemes hazafit” - hamarosan megházasodnod. „Hamarosan” - ezt úgy értem: most rögtön, vagy 2, 3, 4 éven belül, amint a legjobb alkalom kínálkozik, - és több nyomós okból Angliában kellene keresned élettársat.

Te gyakran mondtad ugyan a Mamának - mielőtt még érintettem volna ezt a kérdést -, hogy 30 éves korod előtt nem akarsz megnősülni; - velem szemben azonban sohasem volt e tekintetben ellenvetésed; - mikor pedig kívánságunkra oly készségesen és örömmel mentél Angliába, holott tudtad, hogy utazásodnak szinte föltételül tűztam ki azt, hogy ott magadnak egy leányt, vagy pro futuro egy gyermeket szemelj ki - mikor nem mondtad nyíltan és *gyorsan*, ahogy a magad állítása szerint *gondolkodol*, hogy „Angliába ugyan szívesen elmegyek, de megházasodni nem fogok, leánynézőbe nem járok stb.” - akkor azt hiszem, *én* teljes joggal tehettem fel, „hogy nézetemet magadévá tetted”.

S most kérdelek Tőled: követted-e tanácsomat? Vagy legalább *vitába szálltál-e* vele? Egyiket sem tetted! Hallgattál, engedted, hogy hosszasan beszéljek, - és meghagytál téves elvakultságomban. Vous ne m'avez pas détrompé. - Még azt sem mondhatod, hogy nem engedtelek szóhoz jutni; mert utánad küldött levelemben megkérdeztelek, nem feledkeztél-e meg utazásod fő céljáról? - Te azt felelted: e fő célról nem feledkeztél meg; de szerencsétlenségedre egy férjes hölgy iránt gyulladtál szerelemre, - s így nem követheted most menten az én „jóakarátú tanácsomat”.

Nos, Barátom, ezek után nyíltan ki kell mondanom: szentül meg vagyok győződve róla, hogy Te voltál szíves elviselni, hogy én ezt a házasságeszmét csak fejtsem ki bölcsen és terjedelmesen, kegyesen és nagy türelemmel végighallgattál, de a lelked mélyén egy pillanatig sem gondoltál komolyan a házasságra. Hiszen Anyád előtt csak nemrég újra kijelentetted, hogy 30 éves korod előtt nem házasodol!

Miféle viselkedés volt hát ez irányomban, hogy téveszmémből fel nem ráztál? Melyik rovatba jegyezzem ezt a magadtartást? Ravaszság volt ez? Furfang, élelmesség, képmutatás? - Azt lehetne mondani: „kímélet, állapotomra való tekintetből”, - ez azonban csak maszlag -; mert hiszen a Mamával nyíltan beszélhettél volna! - De Te őt is meghagytad téves hitében! -

Megértem, hogy így cselekedtél, hiszen nem vagy nyílt, hanem zárkózott ember, amit nem kívánok felróni Neked, mint fentebb már említettem; de *légy résen!* Jellemed még sok tekintetben nem teljesen kiforrott; - s a zárkózottságra hajlamos ember könnyen kifejleszti magában azt a képességet, amelyet a jezsuiták olyan ügyesen alkalmaztak, s amelyet 'reservata mentalis'-nak szokás nevezni. - A jezsuiták sohasem mondtak valótlanyságot, nem hazudtak soha, annál sokkal okosabbak, fortélyosabbak és csavarosabbak voltak, céljaik elérésére beérték azzal, hogy meghagyták az embereket téves felfogásukban.

Nos, én kedves, drága Barátom, távol áll tőlem, hogy Téged egy nyomorult jezsuitával hasonlítsalak össze; - de mint legjobb és legőszintébb barátod ezen a földön, figyelmeztetek: vigyázz magadra!

Minden embernek vannak testi és lelki *gyöngeségei*. És Te aligha vagy annyira hiú, hogy ezektől teljesen mentesnek hidd magad. - Kétségtelen, hogy fizikailag Nálad a torok, a larynx a gyöngye rész, s ezért okos ember létedre, ezt kell erősítened - ; erkölcsi tekintetben tulajdonképpen nincs ilyen határozottan kimutatható gyöngye oldalad, - de van két olyan tulajdonságod, melyekre nagyon kell vigyáznod, nehogy olykor önkéntelenül is letérj az „egyenes útról”. Ez az alábbi két tulajdonság, amint én látom, és biztosan hiszem, hogy jól látom:

1° zárkózott természeted

2° lassú gondolkodásod.

Az elsőre vonatkozólag már megmondtam véleményemet. Ami ellenben második tulajdonságodat illeti, úgy látom, e tekintetben egyáltalán nem ismered magad.

„Hidd el, a Te gondolkodásod, akárcsak az enyém, nem rossz, hanem afféle *Esprit des escaliers*. Hogy ezt a kvalitásomat felismertem, annak egykor nagy hasznát vettem a nyilvános értekezleteken; ezt, ha érdekel, több megtörtént esettel bizonyíthatom. Azt mondtam: ezt a *kvalitásomat*; mert nem gyöngeség az, hiszen gyakran teljesen kárpótol azzal, hogy a „lassan gondolkodó” általában helyesebb és világosabb nézetekre jut, mint az, aki gyorsan gondolkodik.

Mármost Te, amikor ajánlottam Neked az angliai utazást, amihez érthető módon nagy kedved volt, de én azt ahhoz a feltételhez kötöttem, hogy élettárs után nézz, - a következőképp okoskodtál, mégpedig minden bizonnyal anélkül, hogy ez teljesen tudatos lett volna Benned: „Ha kertelés nélkül straight forward kijelentem, hogy egyelőre tudni sem akarok a házasságról, akkor apám valószínűleg azt fogja mondani: rendben van, de akkor nem is mégy Angliába, hanem itt maradsz a Hohe Brücke N°145 alatt. Miután ez a szép utazáshoz viszonyítva valóságos börtön lenne, inkább hallgatni fogok;” stb. stb.

Hidd el, Barátom, ha az ember valamit szenvedélyesen kíván, vagy csak egy kicsit határozott vágyódás él benne utána, annyira „elhomályosul” ítélőképessége, hogy nem is sejti, mennyire ámitja önmagát. - Így jártál Te is az említett esetben. Nem engem tévesztettél meg, hanem saját magadat.

S ha megkérdezlek: valld be becsületesen, gondoltál-e bona fide, teljes komolysággal arra, hogy angol feleséget szerezz? stb. stb. Ha megkérdezném Tőled, mit tudsz, mit fogsz felelni? - Valószínű, hogy amilyen nyakas vagy, valami mentséggel fogsz előhozakodni; mert eddig csupán egyetlen esetben tapasztaltam, hogy egyszerűen bevallottad szeleburdiságodat és meggondolatlanságodat; egyébként mindig azt hiszed, hogy igazolnod kell magad, mintha csalhatatlan lennél, vagy mintha azt kívánná Tőled valaki, hogy az légy. Az az egy eset Angliából írt leveleid egyikében történt, a fürdőkkel kapcsolatban, mikor magadnak is - en bon enfant - nevetned kellett felületességeden. De több esetet idézhetnék, és Anyád elmondásaiból

is sokat fölemlíthetnék, amikor sokkal okosabb lett volna egyszerűen kijelenteni: megfeledkeztem róla, szeleburdi, ugrifüles vagyok, mintsem nagy erőlködéssel valami mentséget kiokoskodni és tant bien que mal így kifejezni.

Ha gyorsan gondolkodnál, gyakran szavamba vágta volna hosszú prédikációim alatt, mert én igen őszintének ismerlek, - de a gondolat nem jött a tempo, - - - és később már nem volt rá megfelelő alkalom, hogy helyreigazítsd a dolgot, s így én megmaradtam tévedésemben!

Az önismeret a legnagyobb bölcsesség. Hidd el, Neked, akárcsak nekem, lassan jár az eszed, ami sok tévedést és bajt okoz.

Engem pl. e sajátságom miatt sok ember alakoskodónak tartott, jóllehet erkölcsi tekintetben mindenkor sokkal erősebb és merészebb voltam, semhogy alakoskodó lehettem volna. S vajon miért hittek annak? Mert nem egyszer pusztán csak azzal, hogy nem világosítottam fel őket idejében, egyenesen felültettem, sőt becsaptam őket. És miért nem ragadtam ki őket tévedésükből? Mert a beszéd hevében, s a körülmények zavarában stb. a jó gondolat későn támadt, tudniillik már csak „a lépcsőn”!

Ez a sajátosság, mint már említettem, igen sok esetben teljes kárpótlást nyújt; ezért egyáltalán nem kell miatta panaszkodni, de ismerni kell.

Van aztán még egy tulajdonság, mely megérdemli, hogy alaposan analizáljunk: „a gyors felfogás”!

A te felfogásod pl. nagyon gyors; - Michl úr, akit becsületes és hűséges jelleméért igen nagyra becsülök, e tekintetben a legilletékesebb; - s ő nem győzött magasztalni Anyád előtt s előttem, hogy Berlinben, Bonnban stb. valósággal csodálták szellemednek e vonását. És csakugyan, e tehetség a természet hatalmas ajándéka!

Nekem pl. végtelenül nehéz felfogásom volt; gyermekkoromban szinte semmilyen; - 6, 7 esztendőskoromban a legnagyobb fáradtsággal sem tudtak megtanítani még olvasni sem, úgyhogy akkor közel voltam ahhoz, hogy „grófi trotli”-nak tartsanak. Nagyon nehezen tanultam, nem értettem meg semmit; tulajdonképpen igen rossz diák voltam; főképpen ezért adtak már 16 éves koromban katonának, mert akkoriban - legalábbis Magyarországon - úgy gondolták: egy tökfilkóból, ha csak egy kevés testi ereje van, könnyen lesz Achilles N° 2.

Kérdem: kárpótolt-e bármi személyemben a természet szűkmarkúságáért? Én, aki alaposan ismerem magamat, teljes határozottsággal felelhetem: igenis, volt kárpótlás, mégpedig ritka mértékben! S vajon miféle tulajdonság révén? A gondolkodás mérhetetlen mélységével, - *mert elegendő időt szántam és szánhattam is rá!* A tények mellett szól, és eleven tanúbizonyságai annak, hogy e tekintetben jól és önáltatás nélkül ítélt meg magam! Jóformán minden, amit kezdeményeztem, áll és él még! S vajon miért? A véletlen vagy a jó szerencse folytán? Nem, nem azért; hanem azért, mert mélyen átgondoltam minden körülményt, minden lehetséges akadályt mérlegeltem és számításba vettem, s így vagy elhárítottam, vagy legyőztem őket, s nem feledkeztem meg semmiről, amire a „siker” érdekében szükség volt.

Ha ketten, Hajnik úr meg én, ugyanazon iskolába vagy egyetemre járnánk, meg vagyok győződve róla, hogy Hajnik többet villogna és jobb jegyeket kapna, mint én, - jóllehet szellemi tekintetben magasan fölötte állónak érzem magam.

Vannak emberek - persze kevesen -, akik e kettős előnyt - a gyors és mély felfogást - magukban egyesítik.

A mély felfogás lassan alakul ki, - a Te korodban gyors felfogást ajándékozhat a természet.

Rendesen azonban úgy van, mint pl. nálam, hogy e két sajátosság nem egyesül ugyanegy személyben, hanem vagy egyik, vagy másik van túlsúlyban, s mindig egymás rovására.

Neked igen gyors a felfogásod, s erre - igen természetesen - büszke is vagy, és szívesen parádézol vele, mint ahogy minden ember teszi a maga kiváló csillogó tulajdonságaival teljes joggal; pl. Liszt zongoraművészetével, Dase emlékezőtehetségével, Löwenthal sakkjátékával stb. stb.

Mármost azt gyakran észrevettem, hogy Te sohasem hatolsz a dolgok mélyére, minden kérdésben a felületen maradsz; mindent nagyon gyorsan csinálsz, de semmit sem amúgy egészen jól; sőt a legtöbb dolgot, különösen ami komolyabb és szellemi természetű, csak nagyon közepesen végzed, gyakran pedig istenigazában rosszul.

Vajon csakugyan hiányoznék Belőled - gyors felfogásod rovására - a mélység? Sokat, igen sokat töprengtem ezen! Lehetetlennek tartottam, hogy így legyen. Először is azért, mert a fiam vagy, s nálam a gondolkodás, és a kombinációk mélysége meghatározó; azután meg olyan jó a fejformád, főképpen pedig egész külsőd nem könnyelmű és felületes emberre vall, sőt éppen az ugrabugráló-féle ellentétének látszol!

Úgy tűnik, hogy hosszas elmélyedés után, végre megtaláltam e jelenség kulcsát, mégpedig ebben: Te gyors felfogásoddal olyan nagyra vagy, hogy - megmutatandó, milyen gyorsan és könnyen csinálsz mindent - a legtöbb dolgot a legszánalmasabban elhebehurgyáskodod, s mindent összevéve, nagyon kedves, derék fiatalember vagy, de még egyelőre meglepő „szeleburdi”, amit komoly lényed és látszólag nyugodt viselkedésed alapján fel sem lehetne tételezni. „Látszólag nyugodt” - mondom - - - mert sejtem, sőt tudom, ha magamból kiindulva ítélek meg, hogy Benned is egy vulkán háborog!

Te azonban nem vagy természet szerint való szeleburdi, mint a par excellence felületesek mint a mi derék és szilárd jellemű Hajnikunk -, hanem éppenséggel „művi” szeleburdi, amivé a „gyors felfogásoddal” való parádézás tesz. - A „Sat cito, si sat bene”, ez olyan alapszabály, amit nem lehet eléggé megszívlelni, különösen ‘azoknak’, akik olyan ‘nagyra’ törekszenek, mint Te - nevezetesen arra, hogy a nemes hazafiság rögzös útját járják, amit pedig sok egyéb jelen kívül abból is látok - és ilyenkor mindig eszembe jutnak boldog éveim -, hogy leveleidben magadat csaknem mindig így nevezed: „igaz magyar lelkű fia: Béla”; mely tulajdonságodnál, a nemes hazafiságnál nem ismerek magasztosabbat; mert aki valóban hű marad nemzetéhez szerencsétlenségében is, abban bimbózik és virágzik mindama polgári erény, mely az embert félistenné magasztosítja!

Mindezt, amit most a gondolkodás felszínességéről és mélységéről mondtam, nem akarom ez-úttal bővebben fejtegetni, mert föltett szándékom, hogy ezt a fontos kérdést is *Veled szemtől-szemben fogom megbeszélni(??)*, s így visszatérek arra a pontra, ahol megállapítottam, hogy Angliába indulásod előtt adott tanácsaimból és Hozzád intézett kéréseimből egyetlenegy sem szívteltél meg, vagy legfeljebb ímmel-ámmal tettél eleget nekik.

A következőkre kértelek:

1° Olvasd el minden nap a számodra saját kezemmel írt Pantheont, s ennek segítségével fürkészd bensődet.

2° Vezess rendszeres számadást.

3° Rendszeres naplót - hasonlóképpen.

4° A ceruza legyen mindig kezed ügyében, hogy följegyezhesz mindent, ami eszedbe jut, amit észreveszel stb., azután pedig írd össze azokra a félívekre, amiket Veled adtam.

5° Foglalkozzál behatóan és alaposan a „borászattal” stb. stb.

6° Brüsszelben en passant keresd fel a brabanti hercegnőt, és végül:

7° Szerezd meg számomra a Punch kontinuációját - London: published at the office 85 Fleet Street.

Engedted, hogy e pontok mindegyikéről vég nélkül beszéljek, te azonban nem bocsátkoztál nyilatkozatokba, hallgattál! Én tehát azt hittem, „egyetértesz” velem; ha talán annyit beszéltem, hogy nem juthattál szóhoz, vagy nem akartál a szavamba vágni, akkor is ráértél volna ellenvetéseidet följegyezni, s a legelső alkalommal kijelenthetted volna pl.: „Ebben más véleményen vagyok; ezt nem szeretném tenni; emezt én másképp látom stb.” Te azonban mindezt fölöslegesnek vélted, csupán egy dologra vonatkozólag adtál „választ”: arra a levélbeli kérdésemre, hogy átfutod-e majd mindennap a kis Pantheont, ezt felelted: „Szándékom mindennap megtenni.” - Ebből a válaszból egész tisztán láttam, hogy nem fogod teljesíteni kívánságomat; - és jobban szerettem volna, ha egyenesen kijelented: igen, vagy nem! Mégpedig a következő indoklással: „Igen,” mert te (:mármint én:) kívánod, és ez teljességgel az én akaratomon múlik, mert a nap hosszú s e kis „önmagamba tekintés” oly rövid; - és hajótörés, láz vagy eszmélet nélküli állapot esetén ígéretem úgy sem kötelez; vagy: „Nem” - mert szerintem az egész legfeljebb gyermekeknek célravezető! - Ez az utóbbi a peu pres az, amire valószínűleg gondoltál.

Te azonban kitérő választ adtál. És tudod, hogy miért? Megmondom! Mert „Szomorú helyzetemben” nem akartál nekem ellentmondani, vagy velem hitvitába bocsátkozni. Teljesen megértettelek és természetesen egy pillanatig sem neheztelek rád.

Azt tehát előre láttam, hogy a kis Pantheont félre fogod tenni. - Hogy ez valóban be is következett, világosan kiderült a minap, amikor a Mama kérdésére, hogy átolvasod-e néha a kis Pantheont, ezt felelted: Istenem, hiszen már betéve tudom!

No lásd, Barátom, nekem mindennél drágább fiam, én már régen megfigyeltem, hogy minden emberi tehetség, akár testi, akár lelki, csak szüntelen gyakorlással, tréninggel érheti el legmagasabb fokát, legnagyobb fényességét. - Egy balett-táncosnő, még föllépésének estéjén is, többet táncol a kulisszák mögött, mint a közönség előtt, nehogy egy pillanatra is kiessen a szükséges gyakorlatból. Liszt Ferencnek, amint tán Te is tudod, van egy piciny, másfél oktáv széles kis zongorája, amelyen utazás közben is elvégezheti ujjgyakorlatait, és mint már sok embernek megmondotta, soha nem lenne játéka olyan gyors és pontos, ha kezét csak egy napig is pihentetné. - A legjobb versenylő is sokat veszít győzelmi esélyéből, ha csak 24 órára is félbeszakítja tréningjét stb. Tréning nélkül Eclipse is lemarad, egy öszvér is elhagyja, ha emezt jól begyakorolták.

Gyakran elcsodálkoztam, ha látnom és tapasztalnom kellett, hogy a gyakorlás tekintetében minden gondolkodni tudó ember teljesen egyetért, különösen Angliában, és hogy eddig mégis - legalábbis az én tudásom szerint - oly keveseknek jutott eszébe nemcsak a testet, hanem a szellemet is trenírozni, mert ha már „Énünk” egyik részét e tekintetben elhanyagoljuk, logikusabb lenne, ha inkább testünkkel bánnánk mostohán, róla feledkeznénk meg, semmint nemesebbik részünkről: tudniillik szellemünkről.

Te például folytonosan edzed testedet, minden nap, sőt minden órában emelgeted súlyzódat. Ugyan miért teszed? Mondhatnám én is teljes joggal, legalább annyival, mint ahogy Te mondod Pantheonomról: „Hisz ezt már tökéletesen tudod; - dobjuk hát végre a lomtárba azt a súlyzót”. De mondom én ezt? Nem! Mert én igen bölcs dolognak tartom testünket mértékkel és célszerűen edzeni, egészségessé tenni és egészségében megtartani, bár azért a „testi erőt” nem tekintem olyan nagy kincsnek - amint már gyakran mondtam -, mint a „testi ügyességet”. -

Ha azonban az ember hitványabb részéről ilyen megértően vélekedem, s Te pedig szünet nélkül edzed, - miért bánsz annyira fukarul és kegyetlenül Éned jobbik részével, miért nem akarod szellemedet is trenírozni, hogy erejét megsokszorozzad és ragyogó magasságba emeld? Csak nem gondolod, hogy e tekintetben már elérted az akmét?

Csakugyan többre becsülnéd húsodat, csontjaidat, a port, amiből tested van, mint azt a láthatatlan anyagot, amely éltet? Ezt nem hihetem, csak ne sajnáld a fáradságot és gondolkozzál a dologról előítélet nélkül.

Sokat, igen sokat töprengtem ezen a dolgon. Az emberek száz- meg százféle vallást követnek, melyek gyakran ellenségesen, sőt nekikeseredetten állanak egymással szemben; pedig az erény valamennyi ember számára ugyanegy! Nem más a zsidónak, mint a kereszténynek, nem más a mohamedánnak, mint a kínainak; és az emberek dőre vakságukban mégis áthághatatlan falakat emelnek, amelyek elválasztják egyik emberfiát a másiktól! Gyakran fájdalommal gondoltam át ezt a jelenséget, és nem ritkán ötlött eszembe: ugyan miért nem létesültek még szellem-, vagyis inkább erkölcsgyakorló intézetek, ahol - vallásra való tekintet nélkül - mindenki gyakorolhatná a kötelességteljesítést, a helyes cselekvést stb., szóval minden erényt; hiszen annyi uszoda, lovagló-, vívó-, akrobata, voltigeur-, torna- és testnevelő iskola és intézet van, melyek által kétségtelenül „ügyesedik” az ember, de attól még nem válik egymagában ‘jobbá’! Még ortopéd-intézetek is vannak, ahol kiegyenesítik az elferdült testűeket; ilyenféle *lélekgyógyító intézet* - - - nincs sehol; holott bizonyára több szellemileg, mint testileg elferdült és sérült emberfia népesíti be a világot - és erre a magasztos célra sem az iskola, sem a fegyház, sőt még a katolikus egyház sem elegendő!

Hogy Benned valamely kényszer, leírhatatlan vágyakozás él, sőt tombol valami ismeretlen után, azt gyakran gondoltam, mert telve vagy mélységes vallásossággal, bár a múltkoriban ugyancsak ráijesztettél a jó Mamára, mikor azt javasoltad, hogy mentsen fel Téged a vasárnapi szentmisék látogatása alól is stb. stb. Én teljesen megnyugtattam, bebizonyítván neki, hogy te éppenséggel nem vagy vallástalan, sőt ellenkezőleg; - - csakhogy Benned minden metafizikai dolog még teljes káoszban van stb., ami a Te korodban nem is lehet másként; mert a vallásban a betanult mondóka, a kutyaengedelmesség, - általában a „vakság” kevesebbet ér, mint bárhol egyebütt előráncigálva!

Erről a dologról még behatóan kell Veled beszélnem, és majd meglátod, érzem, hogy az én felfogásomat nemcsak igaznak, hanem talán emelkedettnek is fogod tartani.

Tehát sem oktalan, sem gyerekes dolgot nem kértem Tőled, amikor azt ajánlottam, hogy mindennap forgasd a kis Pantheont. Minden embernek szüksége van ilyen erkölcsi „sorvezetőre”, amelynek segítségével biztosabban és könnyebben tanulmányozhatja és ellenőrizheti önmagát, épphogy csak gyermekeknél nem volna helye, olyan lenne, mint az a miatyánk vagy rózsafüzér, amit némely szenteskedő ember és némely szenteskedő asszony naponként szabályszerűen ledarál, anélkül, hogy gondolna is közben valamit. Itt minden kérdésben el kell mélyedni, elmélkedni kell rajta, s különösen ott kell magunkat tökéletesen megvizsgálni, ahol gyengébbnek, sőt gyengének érezzük magunkat.

Én szigorúan figyelembe vettem a katolikus vallás valamennyi szokását, mégpedig nem azért, hogy a parasztnak(!) példát mutassak. Ó, nem; mert az ilyesmi bizonyos mértékig a képmutatás rovatába tartoznék, - s aki így cselekszik, az voltaképpen nem egyéb, mint holmi „templomi csalimadár”; én azért jártam misére, gyónásra stb. stb., mert katolikus vagyok, és ha török lennék, akkor török módra, - ha zsidó, zsidó szokás szerint stb. stb. a mecsetben, a zsinagógában stb. lettem volna áhítatos stb., lehet, hogy több okból - amiket most nem akarok felsorolni - más hitre tértem volna, de sokkal valószínűbb, hogy nem; - mert, amint mondtam,

minden ember számára csak egyféle erény létezik, és csak a külső árnyalatok különbözőek, ám ezeket az okos ember szigorúan szem előtt tartja, mint ahogy egy 'művelt ember' sem vét a bevett társasági szokások ellen, ha ezek sokszor merő ostobaságok is; hanem legfeljebb arra törekszik, hogy leküzdje és helyesbítse őket.

A második, amire kértelek, az volt, hogy vezess rendszeres számadást.

E tekintetben, őszintén megvallom, többet tettél, mint amennyit bensőmben elvártam. Hiszen a Te korodban számadást vezetni nem sokkal kisebb dolog, mint fegyházban kócot vagy gyapotot tépdesni! Már a halhatatlan Franklin is bevallotta, hogy semmi sem esett annyira nehezére és semmiféle kötelesség teljesítése nem került annyi önuralmába, mint pénzügyeinek rendben tartása, jóllehet belátta, és elismerte, hogy ez elengedhetetlenül szükséges.

De azt is hogy vezetted s miképpen zártad le? Semmiképpen sem kimerítően; éppen csak annyit tettél, hogy meglegyen! Számadásodban nem látok összegeket, csak részletezést, akárcsak Hajnik gazdálkodásában.

Nem tudom, mennyit költöttél összesen, és ha venném magamnak a fáradtságot, hogy az egyes tételeket összeadjam - ami mindig a számadásvezető dolga -, az egészből akkor sem lennék okosabb; mert nem tudom kifizetted-e már Rothschild bankárt, s azt sem, hogy hány százalék kamatot számított fel Neked. Ha én, szerencsétlen, a magam lábán állnék, akkor szívesen intézném el *én* mindezt, mert hiszen unalmas, száraz dolog ez, amitől élted tavaszán szívesen megkímélnék. De én olyan vagyok, mint akit megkötöztek; talán bizony szegény Anyádat terheljük még az ilyen ügyekkel is? Mindenütt, ahol rendetlenség van és nincs minden megfelelőképpen szabályozva, ő takarítson, mint valami szobainas?

Mindabból, ahogy a számadásaidat vezetted, úgy tetszik, minthogyha nekem csináltad volna, s nem magadnak.

Voltaképpen miért vezet az ember számadást? Először azért, hogy tisztán lássa, mije van; azután meg, hogy önönmagát ellenőrizhesse! Nem igaz? Hogy ugyanis fokozatosan jobban és okosabban gazdálkodjék; ami egy félig-meddig okos embernél bizonyára be is következik, ha látja, hogy gyakran mennyire haszontalanul és ügyetlenül dobott ki nemcsak krajcárokat, de forintokat is! Ha azonban ez az igazi filozófiája a magunk vezette számadásoknak, akkor a legcsekélyebb kiadásokat is en detail fel kell jegyezni. „Take care of the pennies and the pounds will take care of themselves”- mondja az angol közmondás. Olyan számadások, mint amilyeneket pl. Károlyi Gyula mutat be atyjának, - „bevétel 3000 forint, - kiadás 3000 forint, maradék tehát „semmi”; - számszerűen egészen igazak és helyesek, de az önellenőrzés szempontjából teljesen haszontalanok, pedig a Te helyzetekben ez a fő dolog, mert most kell hozzálatnod, hogy jó gazda váljék belőled.

Te magad beszéltél a mi kedves honfitársunk e számadási módjáról, - s mi szívből kacagtunk rajta, - különösen azért, mert egyszersem eszünkbe jutott az is, hogy atyja szemében sehogyan sem szerezhette nagyobb érdemet, mint azzal, hogy - még ha nem tanul is túl sokat - legalább elég keveset költ.

A Te számadásaid meglehetősen részletesek; de vannak bennük helyek, ahol teljességgel hiányzik az önellenőrzés általam említett hasznossága, pl.: Május 1-én megfizettem 164 forintot. Nos, miféle adósságok voltak ezek? Joggal gondolhatná bárki, hogy papucsra és fogvájóra költöttél 164 forintot egy hónap(!) alatt. Ej, a tékozló! Május 6-án Berlinben 76 frt. 35 kr. - május 7-én Bonn, Köln és Vervierben 67 frt., május 8-án Londonig 33 frt. - Berlinben egyetlen egy napon 76 frt., 35 kr. - az ifjú Sz. gróf nagyon bőkezűen vendégelhette meg barátait stb. stb. Így vélekednének.

Én is csak annyit tudok kiadásaidról, hogy nem merítetted ki hitelleveledet - - - s ez igen dicséretes; - - - de nem éppen túlzott mértékben, hiszen ezzel voltaképpen önmagadnak tetted a legnagyobb szolgálatot, - - s bizonyosan nem osztozol derék Geyzánk okoskodásában, aki viselkedését könnyes szemekkel szépítgetve panaszosan kiáltott fel: „Hát megérdemlem én ezt a sok szemrehányást, amit itt hallok; hiszen nem csináltam adósságot!” Ami más szavakkal azt teszi: tulajdonképpen jó voltam, mert nem pofoztam meg magamat! Geyza par hasard abban az illúzióban élt, hogy apanázst kap, és nem gondolt arra, hogy amikor vagyoni tekintetben többet ad ki, mint amennyi a bevétele, voltaképpen önmagát falja fel. - Te most még ugyan apanázson élsz, de meddig!? Kis idő csupán, és sem Anyád, sem én nem leszünk többé! Úgyhogy, ha jól gazdálkodik, valójában nem nekünk, hanem magadnak teszel szolgálatot, mert amíg mi élünk - ha semmi bevételünk sem lenne, s bármilyen lehetetlenül gazdálkodjanak is birtokunkon -, értékpapírjaink, házaink és birtoktőkéink teljességgel biztosítják megélhetésünket.

Többször mondtad nekem, hogy most a magyarok fő kötelessége: a meggazdagodás.

Tökéletesen helyes felfogás! A jómód a legnagyobb elnyomatás idején is bizonyos fokú függetlenséget biztosít; - márpedig függetlennek lenni megbecsülhetetlen kincs!

Mondhatom, a pénzt mint pénzt mindenkor gyűlöltem; mert a pénz szeretete - - mellel szólna a legbecstelenebb szenvedély, amely emberben lehet, és olyan forrás, amelyből valóban értékes dolog soha nem eredhet; - ezért szórtam teli marokkal és céltalanul mindaddig, amíg rá nem jöttem - szinte már későn -, hogy a pénz szükséges rossz; - s hogy a rendetlen gazda nemcsak függetlenségét képtelen megőrizni, hanem szó szerint mindenben megbénul, - s a végén valósággal rabszolga lesz.

Te, magasabb szellemednél és gondolkodásodnál fogva, e tekintetben koraérett vagy, de mégsem teljesen érett; - és igyekezned kell, hogy mihamarabb azzá légy, hisz valójában nincs atyád, - Anyád nem vehet mindent magára, s így Te vagy nagy és részben támogatásra szoruló rokonságod gyámola, és Neked kellene talán még élő, de mindenesetre mélyen megalázott és segítségre szoruló néped erős támaszává is lenned!

Te most nem vagy pénzember, és a Te helyzetekben - aki mint chef de famille és jó hazafi egyet-mást, sőt sokat akar alkotni - törekedned kell arra, hogy minél előbb azzá légy.

Rothschildtól pl. május 9-én 100, május 29-én 200 fontot vettél fel. Kérdelek: miért egyszerre ilyen sokat? Ez természetesen kényelmes dolog! Ha azonban kiszámítjuk, mennyi kamatba kerül e kényelem, akkor hamarosan rájövünk, hogy nagyon érdemes egyszerre csak 20, 30 fontot felvenni. Igen sokan vannak, akiknek zsebében soha sincs több 10, 20 fontnál, s számláikat a bankházhoz küldik kifizetés végett, az aztán bíbelődhetik, hogy százalékait minden shilling után a kifizetés napjától kiszámítsa, ami csak írnokainak lehet kellemetlen, - de nem annak, aki így jár el; mert a bankár levonja a maga rendszeresített kamatait, akár 1, akár 50 kifizetést eszközöl valakiért; csak a rendszer változik egyénenként! Így pl. az öreg Sina velem annak idején magasabb kamatot fizettetett, mint mással, mégpedig azért, mert barátai közé számított; ifjú korában, amikor franciául tanult, valószínűleg olvasta Maidinger úr nyelvtanában a fűszeres ismert okoskodását, és mint igen tanulságosat meg is szívelte, hogy hasznát csak barátaitól húzhat az ember, mert ellenségei elkerülnek. Bizonyosan megtakarítottál volna 10, sőt 15 fontot, ha e szerint a módszer szerint jársz el, ez Rothschild számláiból könnyen kitűnne. *Haszontalanul pedig egy krajcárt se vessünk a Dunába!!!*

Kiadásaid között látom ezt is: „Gibbon: *csaló* 25 font”. - Nos, Isten nevében! Jobb megcsaladni, mint csalni; de azon kell lenni, hogy az elsőt is elkerüljük, s ne engedjük magunkat 2, 3, 4 és 5-ödször is becsapni.

Aztán látok 24, 3, 6 fontot egy ebédért, amit már Anyád is megemlégett, s amely elől - ahogyan Neki mondtad - semmiképpen sem térhetél ki.

Én ezt a dolgot, annak elkerülhetetlen voltát, innen tökéletesen elbírálni nem tudom, de nekem úgy tetszik, hogy egy olyan ifjú ember, akinek Anyja annyira szerencsétlen, mint a Tiéd, akinek atyja tébolydában tengeti keserves életét, és akinek hazája romokban hever, teljességgel fel van mentve efféle ünnepi lakomák rendezése alól, hacsak nem halotti vagy gyászlakomáról van szó, amit a magyar „halottas tor”-nak nevez; az ilyet pedig rendszerint nem idegenekkel, hanem honfitársakkal és rokonokkal szokás megülni. Erre azonban nem gondoltál; az a kis könnyelműség, hogy ezt a körülményt nem használtad fel ürügyül a peu pres 260 forint megtakarítására, az a mérleg serpenyőjébe téve egészében jó, okos és nemes viselkedéssel szemben oly csekélység, hogy életed e piciny epizódját egy szóval sem érintettem volna, ha nem látnám ajánlatosnak, hogy ez alkalomból figyelmeztesselek: semmi esetre se légy úgynevezett traktáló. Nincs ennél hálátlanabb mesterség. Elsősorban igen sokba kerül, azután meg az efféle hypomochliákkal sokkal több ellenséget szerzünk, tudniillik mindazokat, akiket nem látunk vendégül, mint ahány barátunkká lesz, akiket jól tudunk lakatni; s végül - ha tartósabb tűz kell, mint ameddig a pezsgő hat - „józanokkal” sokkal többre lehet menni és sokkal tartósabban, mint „bortól felhevültekkel”!

Végül látok egy 35 fontos kiadást, amit karkötőre költöttél, a Mamának vetted ajándékul; dicsérem iránta való bőkezűségedet; de - őszintén szólva - szeretetenednek ilyen formában való megnyilatkoztatása igen kényelmesnek tűnik fel előtttem; mert a karkötőt voltaképpen én fizettem meg, amint azt a Mama helyes érzékkel és józan ítélettel meg is állapította; - - habár ki tudja, nem tagadtál-e meg magadtól valami kíváncsi dolgot, aminek nagyon örültél volna, csak azért, hogy ennek árán a jó Mamának szerezzél örömet.

Mi a peu pres 7000 forintot irányoztunk elő utazásodra; - én 1000 fontra szóló hitelt nyitattam Neked. Te meglehetősen ennek keretén belül mozgottál, -- s így ez az összeg úgyszólván a Tied volt, - bizonyosan megtagadtál valamit magadtól, hogy a 7000 forintból fussa, és még a Mamának is vehess egy szép ajándékot. Igen, egész bizonyosan így áll a dolog, különben az egész nem lenne más, mint idegen tollakkal való páváskodás.

Mi most évi 2400 forintot szántunk Neked, s emellett a Mama házában megvan mindened: lakás, ellátás, világítás, tüzelő, mosás, bútor stb. Szegény Asbot minderről önmaga kénytelen gondoskodni, következőképpen helyzeted anyagi tekintetben nemcsak elviselhetőnek, hanem - „milliókéhoz” viszonyítva - szinte fényesnek nevezhető. Majd elvállik, hogyan gazdálkodol, s mennyit fogsz ebből az összegből a haza oltárára áldozni? Mert ha ezt mi tesszük, a Mama és én, tudniillik a 2400 forinton felül, akkor voltaképpen mi vagyunk a hazafiak, s nem Te. Meglátom, mit tesz majd Ödön, - - hogy vajon szíve szerint hazafi-e, vagy pedig csak a szájával. Neki a teljes ellátáson kívül 600 forintja van! Szintén egészen elviselhető helyzet! Ha azt mondja nekem, hogy: „egyszer, ha majd egész vagyonommal rendelkezem, igen bőkezű leszek hazámmal szemben” - egy szavát sem hiszem, és egyenesen hencegőnek fogom tartani, ha ugyanis most nem tesz semmit. - Az az újabb teher, amely a bélyegilleték formájában lidércként nehezedik majd irodalmunkra, a legjobb alkalmat szolgáltatja arra, hogy ki-kibebizonyítsa: a szívével hazafi-e vagy csak a szájával. - Miért ne lépne Ödön, kérdelem én, évi 5, 10 vagy akár 20 forinttal azok közé, akik a szívével hazafiak? Persze egyetmást meg kell tagadnia magától, hogy ezt megtehesse; de éppen ebben az áldozatban van a hazafiság! Ha többet tesz, mint amire képes, akkor ostoba hazafi, s ezek a hon legveszedelmesebb ellenségei; - ha pedig mostani helyzetében cselekednék így, akkor szintén mi, a Mama és én leszünk a hazafiak, Ödön pedig csak névleg az; mert ha 600 forintja maradékából nem tudja rendesen

fedezni szükségleteit, nekünk kell külön ajándékkal segítségére sietnünk, hiszen azt nem tűrhetjük, hogy rongyos ruhában stb. stb. mutatkozzék a világban! -

Számadásaidat vezesd ezentúl szigorú pontossággal, - mégpedig nemcsak az említett okok miatt, hanem egy harmadik, s még fontosabb okból is mégpedig, hogy ellenőrizni tudjad Hajnik számadásait; erre gyakorlat híján a legmélyebb elméleti számadásismeret sem elégséges.

Ha évi 2400 forintoddal úgy gazdálkodik is, mint Károlyi Gyula, - tekintve, hogy legalább 100.000 forintnyi tiszta jövedelmünknek kellene lenni, mit tesz az alapjában véve? Semmit! Teljességgel mellékes! Igen ám, csak hogy ha Hajnik továbbra is jelenlegi módszerét követi, - nem vezetnek-e a továbbiakban az ilyen manipulációk végül is egyenesen fizetéseképtelenségbe, - és oda, hogy tőkénkhez kell nyúlni; s még ha akár a világ minden gépével sietnének is megmentésünkre? Igen, a gépek szellem nélküliek! Neked embereidet a jószágigazgatótól lefelé: szobainast, szakácsot, kocsist stb. stb. mind ellenőrzés alá kell tudnod vonni! ez pedig, hidd el, sokkal nehezebb, mintsem azt általában gondolják, és egyenesen lehetetlen gyakorlat nélkül, anélkül, hogy az ember magát megfelelően ne trenírozna - - ; kezdetben lépésben, aztán egyre erőteljesebben, nagyon sokat izzadni - - purgálni stb. stb.

No meg a példa! Éppen az imént mondtam: *csupán* példaadás végett járni templomba, ezt afféle álszenteskedésnek tartom; legalábbis nem több, mint komédia, a komédiának pedig csak a színházban a helye. - Ellenben a rend, a hasznos és nemes élet, az erény példájává válni, van-e ennél magasabb hivatás egy ember számára!?

Ha a szegényebbek, a szűkölködők azt látják, hogy Te, jóllehet ma még szép vagyondod van, fogadhoz versz minden krajcárt, és pedig nem fukarságból, vagy a pénz szeretetéből, hanem azért „mert a legkisebb értéket sem vagy hajlandó haszontalanul a Dunába vetni”, - s végtére hazáján és honfitársain csak az képes „fontokkal” segíteni, aki nem restelli gyűjteni a „pennyket”, - nem gondolod, hogy ez olyan példa, mely sok embert jobb gazdává nevel, mint amilyen most és mint amilyen a Te példaadó irányításod nélkül lett volna? - - és ugyebár, Magyarországnak jómódú emberekre van szüksége?

És végül, aminthogy minden nemes és ésszerű dolog en dernière analyse egyben a leghasznosabbnak is bizonyul, milyen hatása lesz végül a Te gazdaságos, rendes életmódnak valamennyi cselédedre? Ha látják, hogy Neked egyetlen krajcár sem közömbös, hogy még ilyen csekélységet sem hajlítsz el, és nem engeded magad egy fillérrel sem becsapni - - - másrészt hazáért és honfitársaidért képes vagy ezeket is áldozni - ; kérdem, nem vezet-e ez majd annak a különösen nálunk, magyaroknál befészkelődött gondolkodásnak helyesbítésére, melytől indítatva, pl. Hajnik Goergen úrnak igen generózan pour la gloire de la nation hongroise et de la famille Széchenyi de Sárospataki a conto 2500 forintot dobott a torkába - jóllehet ez a gentleman csak 1000 forintot mert említeni -, és a derék entuziasztát ahelyett, hogy megcsodálta volna, magában bizonyára alaposan és nagy élvezettel kinevette! Ha én akkor a helyemen vagyok, vagy Te vagy már annyira érett, mint most, és az én pénzügyi felfogásomat követve kellőképpen megbecsülöd a pennyt is, [megeshetett volna], hogy Hajnik olyan gavallérosan és minden körütekintés nélkül százazreket dobjon szó szerint a „szemétdombra”? - mint ahogy ezt, sajnos, megcselekedte! De hát ez már megtörtént, - csak hogy nem szabad megisméltódnie!

Ennélfogva, még ha nemesebb ok, magasabb gondolkodás nem is készítetne arra, hogy a rend és takarékoság mintaképe légy, már a jól felfogott önérdék is elegendő érv és indíték arra, hogy ezeket a szavaimat megszívleld.

A harmadik, amire kértelek, az volt: hogy vezess rendszeres naplót.

Ma szinte minden művelt ember, ha gazdálkodásról van szó, nyelvén hordja ezt az ismert angol mondást: „Time is money”. - Valóban nagyszerű mondás, de szerintem nem eléggé kimerítő, mert ahogy én gondolom, - hogy pontosak legyünk -, azt kellene mondani: Time is more than money! Mert a világ ezer példája mutatja, hogy a gazdag, ha koldusbotra jutott, ismét meggazdagodhatik, sőt gazdagabb lehet, mint valaha; a pénz stb. tehát pótolható, míg az elfecsérelt idő visszavonhatatlanul elveszett. -

És mégis sok, igen sok embert látunk, akik pénzzel kitűnően tudnak bánni, míg egy hozzáértő időgazdálkodó, who can make the most of his time, olyan ritkaság, hogy valóban pénzért mutogathatná magát, ha az efféle ritkaságot annyira tudnák értékelni, amennyire azt különlegessége miatt megérdemelné!

Kérdem: miért vezetünk számadást? Nemde főképpen azért, hogy önmagunkat ellenőrizzük: nehogy haszontalanul dobjunk ki pénzt! Mármint, ha igaz, hogy az idő ezüstnél, aranynál, gyémántnál is többre becsülendő, miért nem vezetünk időszámvetési könyvet, hogy megtanuljunk jobban gazdálkodni az idővel? Ha nem akarunk két számvitelt, hanem csak egyet, akkor miért nem hagyjuk el inkább a pénzszámadást és számolunk főként az idővel?

Hogy miért? Azért, mert a világnak kimondhatatlanul sok dologról még igen ferde a felfogása.

Van olyan ember, aki - különösen utazás közben - naplót vezet. De általában mi célból fáradnak ezzel? Rendszerint csak azért, hogy a világot egy könyvvel, önmagukat pedig a könyvkereskedő adta tiszteletdíjjal gazdagítsák; - vagy pedig azért, hogy szerencsés visszatérésük után, bizalmas körben, csiklandós részletekkel tarkítva, - esetleg Münchhausen modorában hírül adják élményeiket és kalandjaikat!

Vajon kik azok és hol találhatók, akik csak önmaguknak vezetnek naplót, és azért, hogy idejüket a lehető legjobban kihasználhassák? Ilyenek még a legműveltebb emberek körében is csak nagyon kevesen akadnak.

Hogy Te, Barátom, a Te korodban, az ellenőrző napló bölcs voltát, sőt, ki merem mondani: fenségességét nem fogtad fel - azt én tökéletesen megértem. De vajon érett meggondolás nyomán nincs-e most az az érzésed, hogy igazat beszélek, és hogy kimondhatatlanul ügyefogyott, sőt egyenesen abszurd valami az idővel nem számolni, vele nem fukarkodni, hanem könnyelműen elforgácsolni - miközben olyan üdvösnek és olyan nagyon okosnak tartjuk - mint ahogy az is - számadást vezetni krajcárokról, és még a fillérekkel is takarékoskodni!

Véleményem szerint minden embernek, aki írni tud, naplót kellene vezetnie. Csakhogy pl. egy napszámosnak, egy gyári munkásnak, egy kézművesnek stb. csupán ritkán adódna olyan napja, amelynek leírása más embereket is túlságosan érdekelne; eközben az olyan helyzetű ember, amilyen pl. Wellington herceg, különösen miután benyomult Spanyolországba stb. vagy a waterlooi csata idején, vagy korábban Lord Nelson, nyilván írhatott volna olyan naplót, ami módfelett érdekes lett volna - -. Ha azonban nem az a napló fő rendeltetése, hogy nyomtatásban megjelenjék vagy hogy felolvastassék, hanem az idővel való gazdálkodás és az önellenőrzés, akkor egy szabólegény naplója egyéni szempontból éppen olyan értékes, mint amilyen értékes pl. Ferenc József ő császári felsége naplója lehetne a maga felkent személye számára. - A szabó talán ezt jegyezné fel: Szombaton, december 5-én csak fél napot dolgoztam -; vasárnap, 6-án kiruccantam cimboráimmal - - hétfő, 7-én teljesen 'blau' voltam - - - nagyszerű grinzingert ittunk - - 8-án fejfájás stb. Ha van ebben az emberben javulásra való törekvés, - ami természetesen conditio sine qua non - akkor, ha néha átlapozza litánia helyett a naplóját, bizonyára így szól majd magában: hogy elfecséreltem a temérdek drága időt! stb. stb. - és ha még vannak napjai, sőt éppenséggel hátralevő évei, akkor nagy valószínűség szerint, vagy talán jobban fog gazdálkodni még megmaradt óráival, mint annak előtte.

Mármost az időellenőrzés fő indítékán kívül egy napló még azt a végső célt is szolgálhatja, hogy rendkívül tanulságos legyen, és pedig nemcsak annak, aki vezeti, hanem mások számára is. - És ha ez az eset áll fenn, úgy ez még magasztosabb indíték arra, hogy az ember napjait, élményeit, benyomásait és tapasztalatait stb. rendszeresen feljegyezze. Vagy nincs igazam? - Gondolkozzál ezen „előítélet nélkül”!

Nem kívántam, hogy minden napodról hosszú és terjengős feljegyzéseket készíts; de olyan szép utazás során, mint amilyen a Tied volt, elvártam és szívesen láttam volna, hogy legalább egy-két szóval jelezd; pl. május 2-án vasúton, éjféltájban elutaztam Bécsből. Komor hangulat. Hogyan látom viszont szüleimet? - Drezda, 3-án délután. Nagyon fáztam, - bár nem volt nagyon hideg, - - - de 20 órát kellett egy helyben ülni, ilyenkor sok meleg ruha kell. - Berlin, 4-e. Minden ismerősöm szívesen fogadott. - Calais, 5-e. Viharos idő. Nem voltam tengeribeteg, mélyen aludtam, mikor Doverben kikötöttünk stb. - Amellett, hogy okosan jártunk-e el vagy sem, a fődolog, aminek egy naplóban elő kell fordulnia az, hogy följegyezzük, hol járunk és milyen benyomásokat szereztünk. Ha azután 3, 4 hónap múlva összegzi valaki az idejét, és azt mondhatja: „Voltam Németországban, Franciaországban, Angliában, Skóciában, Írországban stb.; ezerféle benyomás ért, amiket most apránként rendezni fogok, feldolgozom és a magam tökéletesítésére használok fel, s mindez 16, 18 hét alatt stb.” - egy másiknak, amikor számadást készít, és arra a kérdésre, hogy mit csinált 16, 18 hét óta, azt kell felelnie - amilyen helyzetben pl. a mi Geyzánk volt, van és marad: „Teát ittam, szivaroztam, aztán egy kicsit elnézelődtem a lovardában, 3^{szor} étkeztem Marienál, mégpedig valóban egész tűrhetően, 4^{szer} sakkoztam „jó Apám”-mal és Anyámnak is írtam egy levelet stb.”, akkor nagyon is természetes, hogy az első elégedett lesz önmagával, a kijelölt úton derekasan előrehalad; viszont a másik csupán akkor fogja magát elkötelezni a jobb gazdálkodás mellett, ha - amint azt már mondtam - megvan lelkében az erre való hajlandóság.

Sokan azt gondolják - az ember el se hinné -, hogy az egyfajta tortúra, ha az idővel fukarkodunk; vagyis ha folytonosan tennünk kell valamit. Számtalan ember ilyen megvilágításban látja a tevékenykedést! Pedig valójában csak az szánnivaló, akinek nincsen dolga, és csak azt lehet szerencsésnek, hogy úgy mondjam, bizonyos mértékig boldognak mondani, aki egy adott idő alatt a legtöbb jót és hasznosat tudja végbevenni, sőt *megalkotni*, - *de azt meg is teszi!*

Minél többet gondolkodom nyelvünk bölcsesletén, annál inkább felismerem végtelen felsőbb-ségét sok más nyelvvel szemben. Így pl. az angol azt mondja: I am well; a francia: Je me porte bien; a német: Ich bin wohl, Es geht mir gut stb. - tehát voltaképpen teljesen passzív érzések stb., míg a magyar azzal, hogy „jó dolgom van” aktivitásban fejezi ki kellemes lelkiállapotát! És valóban, nem a „nyugalom” az emberi élvezetek alapja, hanem a „tevékenység”. - És minél többet és minél szélesebb körben munkálkodhatik valaki, annál nagyobb az ő igazi, benső földi boldogsága.

Olyan szerkezetű naplót azonban, amelyet én látok igen sokféle szempontból rendkívül hasznosnak, Te nem vezettél, mindössze összefüggés nélküli töredékeket jegyeztél fel; és egy külön könyvecskébe jegyezted fel azokat a bálokat és ebédeket, amelyekre hivatalos voltál és hogy mulatságosak és ízletesek voltak-e. Ami ugyan bátran belekerülhet egy naplóba, de fő dolognak, azt hiszem, mégsem való.

A helyek feljegyzése, mint mondom, nagyon lényeges, mert egy-egy szóval, mint pl. London, Dublin, Edinburgh stb. valamelyest visszaidézzük magunkban mindazokat az érzéseket és gondolatokat, amelyek akkor töltötték el lelkünket, amikor ezekre a helyekre érkeztünk. Azután azért is nagyon hasznos dolog pontosan leírni benyomásainkat, különösen azokat, amelyek jelentősebb alkalmakkor újra meg újra hatnak reánk, hogy *igazságosak és türelmesek lehessünk másokkal szemben*; s hogy önmagunkon teljesen átlássunk; így be kell majd

vallanunk, hogy sok dolgot pl. másképp látunk 17 éves korunkban, mint 27 évesen, és 47. esztendőnkben ismét egészen másképp vélekedünk sok mindenről, mint életünk 27. nyarán.

Igen sokan, kik vak makacsságban látják a jellemszilárdságot, gyakran belső elégteliséggel fennen hirdetik: én soha meg nem változtam és nem is fogok megváltozni!

Ha valaki azt mondhatja magáról: felebaráti szeretetemben, jó cselekedeteimben, hazám iránti hűségemben, méltányosságra és igazságosságra irányuló törekvésemben nem változtam soha, és soha nem is fogok megváltozni, akkor nem szólok semmit; és boldog, aki ezt önmagáról igazán elmondhatja!

De egyebekben, mint pl. a politikában, az orvostudományban, a gazdaságban stb. stb. változatlansággal kérkedni: merő ostobaság.

Arról, hogy e tekintetben még nincsenek tökéletesen rendezett fogalmaid, annak világos bizonyosságát adad azáltal, hogy a Mamának - már nem tudom milyen alkalommal - ezt mondtad: sohasem tennél úgy, mint Hajnik, aki tőlem megfélemlelve, szorultában félig-meddig bevallotta, hogy az ő gazdálkodási módszere talán mégsem a legcélszerűbb! - Mi, Anyád és én, szívből kacagtunk e csallhatatlansági pretenziódon s én Racine-t vagy Corneille-t - már nem tudom melyiket a kettő közül - idézve, igaz örömmel és lelkesedéssel kiáltottam fel: „Je reconnais mon sang a ce noble entêtement!” - mert én nemcsak mint gyermek, de mint serdülő ifjú is, dacos és önfejű voltam, jó szüleim nem kis mulatságára!

Egy csökönyös orvos sok embert meggyilkol, egy csökönyös gazdálkodó nem fog soha sok pénzt szerezni, és a mi jó Hajnikunkat bizonyosan sohasem vonják majd felelősségre bankócsinálás miatt; - s végezetül, a csökönyös államférfi, ha még olyan zseniális is, sokkal több bajt okoz, mint ezer közepeszerű, aki elég mérsékelt ahhoz, hogy másra is hallgasson és megszívlelje a jó tanácsot. És mégis: ifjú emberben nagyszerű tulajdonság az önfejűség, mert ebből fejlődik ki a szilárd, férfias jellem; - és az a szívósság és kitartás, ami nélkül semmiféle derék és nagy dolgot nem lehet keresztülvinni, míg e tulajdonság túlzásba vitele valami roppantul nevetséges abszurdum, - és par excellence megtalálható minden *öszvérben*!

Ami Hajnikot illeti, ha ő igen sok nézetét és előítéletét nem módosítja, vagyis ha meg nem *változik*, - amit nem tehet mindaddig, amíg be nem látja és be nem *vallja*, hogy tévúton kereste az ezüstöt és, az aranyat, - akkor bizony sohasem lesz reális hasznunk általa; vagyis az állásával járó *kötelességét* csak igen közepesen, sőt rosszul fogja teljesíteni, s így aztán valóban nemigen lesz miért kérkednie jellemének szilárdságával és tisztaságával! Vagy Neked talán más a nézeted?

Mármost hogy még elmondjak egyet-mást a gazdálkodásról, vagy tulajdonképpen a gazdaságtanról, - e tudomány, szubjektíve, három külön kategóriára osztható, mégpedig idő-, egészség- és pénzgazdaságtanra.

Idő-gazdálkodáshoz érteni többet ér, mint mindenkor szilárdnak lenni egészség- vagy akár pénz gazdálkodásban; mert csak az idő visszahozhatatlan; míg a beteg, vagy anyagilag leromlott ember ismét egészséges és jómódú lehet. Aki viszont az egészségével tud gazdálkodni, jóval fölötte áll a pénz-gazdálkodónak, mert a beteg, a nyomorék, sokkal szerencsétlenebb, mint a szegény ember.

Nekem úgy tetszik, nagyon világos, amit most mondtam, és Te, Barátom, egészében nem olyan ember vagy, akiről joggal azt lehetne mondani, hogy „jó gazda”!

A pénzzel en comparaison még elég megfontoltan bánsz, ha nem is éppen dicséretet érdemlőn; - ami azonban egészségedet és idődet illeti, abban valóban gyógyíthatatlanul tékozló vagy, bár nem sokkal rosszabb, mint sok esztelen korodbeli fiatalember stb. csakhoggy Tőled többet, jóval többet lehetne elvárni, mint sok mindenki mástól, mert Te sokkal okosabb vagy és jóval több az eszed, mint a legtöbb Veled egyívásúnak.

Mármost azt kérdem: nem ügyefogyott, nem nagyon balga dolog ez? Ugyan mit mondasz majd erre? Csak úgy kurtán egy dacos és konok „Nem”-et, - vagy Te is egy beismerő „Igen”-t, mint derék Hajnikunk, amikor a vallatószékből ült, - - és Te jónak láttad őt megróni ezért a gyöngeségeért(!) és jellemtelenségeért(!).

Ami most már egészséged illeti, e tekintetben valóban igen szánalmasan gazdálkodik; úgyhogy erről még sokat kell és fogok is Veled beszélni. Nem szabad öngyilkosnak lenned. Erre még ráérsz. - Ezúttal azonban nem akarok egészségedről írni; hanem majd legközelebb fejtem ki számodra efelől nézeteimet, és merem remélni, hogy sikerrel fogom érthetővé tenni; így most csak arra szorítkozom, hogy még néhány szót szóljak időfecsérlésedről.

Amióta Bonnban jártál, sok, igen sok időt a szó szoros értelmében elherdáltál. - -

És lásd, Barátom, a nyugtalanságod, magad előtt is érthetetlen vágyakozásod valami meghatározatlan, ismeretlen után, tudod-e, miből fakad? - Higgy az én lélektani tapasztalatomnak, - semmi egyébből, mint „*hoggy Neked voltaképpen nincsen semmi dolgod*”.

A mi szerencsétlen nemzeti körülményeink között nehéz is meghatározni, hogy egy ilyen ifjú magyar mágnás, mint amilyen Te is vagy, voltaképpen mihez is kezdjen. A 47-es és 48-as [sic!] hátborzongató katasztrófa előtt egy magadfajta fiatalembernek éppen elég dolga akadt volna a haza közvetlen szolgálatában. Ahogy én ítélek meg és tulajdonságaidat mérlegelem, igen alkalmas lettél volna arra, hogy rövidesen betölthesd a megyefőnöki és csakhamar a főispáni méltóságot. Ez a pálya, legalábbis pillanatnyilag, el van zárva a magyarok előtt; mert hogy azokkal a rühös kutyákkal, akik most bennünket kormányoznak, egy sorba álljon - hacsak valami szerencsétlen körülmény nem kényszeríti, vagy nem szolgál felfoghatatlan magasabb célokat - ez egy gentlemantól nem várható el. - Mi legyen hát akkor manapság egy ifjú magyar gavallérból? Mit tegyen? - Talán *semmit*? *Várjon* mindaddig, amíg jobb idők(?) következnek? - Amint már előbb is említettem, teljességgel megértem, ha egy ifjú magyar nem tesz semmit Magyarorszáért; mert a legkevésbé sem reménykedem hazánkat illetően; - de hogy egy fiatal, erőteljes és tehetséges férfi egyáltalán semmit se tegyen, azt a világért sem helyeselhetem; mert a „*semmittevés*”, - a semmi tennivaló a la longue, kétségkívül a legnagyobb szerencsétlenség, ami e Földön embert érhet, aki valamivel több, mint lelketlen hústömeg vagy trotli.

De mi is legyen hát most egy ifjú magyar gavallér? Gazdálkodó, gyáros vagy még alantasabb? Kertész, könyvkötő? - Mind e foglalkozásoktól én *mellékesen* korántsem idegenkedem, sőt kedvem volt hozzájuk, - de *életem fő céljának* mégsem tudtam egyebet tekinteni, mint hogy az államgépezet egyik hatékony kereke legyek!

A Paradicsomban lakoztam, - és ennek falain kívül még mindig lélegzem ugyan, - - de már régen nem élek.

Ádám, amikor kiűzetett a Paradicsomból, minden valószínűség szerint ugyancsak nem tett semmit - - - ivadékainak azonban hozzá kellett látni a munkához, mégpedig arcuk verejtékével, - ha nem akartak éhen veszni.

Neked, Barátom, tehát tenned kell valamit - - mert Te még gyermek voltál, mikor eltűnt felettünk a mennybolt, - amelyet Te igazából nem is ismerhettél.

Hogy aztán új menny derül-e még a magyar népre, ez olyan kérdés, amelyre én most is, mint már annyiszor, 'nem'-mel felelek, sok okos ember ellenben bizakodó „igen”-nel.

Mindenesetre készülj fel arra a boldog lehetőségre, hogy megragadhasd hazád számára az esetleg kedvező pillanatot, és hogy talán az a legnagyobb szerencse érhesen, hogy azt hosszú évekre elnyújthasd; - de addig is szenteld magad valami komoly dolognak. Vizsgáld meg hajlamaidat; vedd fontolóra kötelességeidet, teljesítsd őket lelkiismeretes pontossággal, s akkor olyan nyugalom, olyan jóleső érzés fog eltölteni, amit nem ismersz, amit soha sem ismertél, amit Te csak most fogsz - ha követed az én becsületes tanácsomat - boldog meglepődéssel először megismerni. -

Mint gyermeknek, mint kisfiúnak megparancsolták, hogy ezt vagy azt tedd - vizsgáld meg magad alaposan: nem voltál-e bensődben magaddal elégedettebb, boldogabb, mint most? És vajon miért? - Mert volt tennivalód, kötelességeket kellett teljesítened.

Nos tehát most, hogy már ifjú férfi vagy, parancsolj önmagadnak! Állapítsd meg, mik a kötelességeid, teljesítsd őket pontosan, csak akkor érzed majd, mit érsz, és ha ez az érzés boldoggá nem is tesz, mindenesetre lehetővé teszi, hogy megelégedéssel, sőt élvezettel szakíthasd le az élet némely virágát.

Tűzz célt magad elé; pl. annak a nagy magyar családnak felvirágoztatását és megnemeseítését, amelynek tagja vagy! Tarts e cél felé, amilyen egyenesen csak tudsz. - Ha viharok, áradatok, feneketlen mélységek és zátonyok sokszor el is térítenek fő célodtól, vagy gátolják előhaladásodat; nos, akkor ügyeskedjél mindaddig, amíg ismét a szükséges irányba kerülsz.

Törekedjél jó módra. Hogy helyzetekben miképpen teheted ezt?

1^{ször}: Ha ki tudod hozni birtokainkból tartósan a legnagyobb hasznot.

2^{ször}: Ha bor- és pinceügyi nézeteimet kellőképpen méltányolod és e szerint cselekszel.

3^{ször}: Ha valóban segítesz a Mamának, hogy háztartásunkban, amelyből azért ne hiányozzék semmi, - mert én lelkemből utálok minden gueuserie-t - olyan kevésből kijöjjön, amilyen kevésből csak lehet.

Hogy ezeket a célokat elérhesd, már egy ízben tanácsoltam Neked: tedd a vegytant fő tantárgyaddá, de ne műkedvelőként, hanem a szakember teljes elmélyedésével mint mesterségedet.

Ez azonban nem elég. Te pl. csodálója vagy Liebichnek [sic!], - s azt hiszem, méltán -, de azért úgy hiszem, Liebich aligha tudna pl. 100, 500 holdból olyan sok valódi nyereséget az asztalra olvasni - márpedig ez a fő dolog, s ehhez nem ért Hajnik annyira sem -, mint egy okos és tapasztalt Öregbéres!

A legtöbb dologban nincs meg Benned az igazi savoir-faire, - - - és ezt nem is lehet másként megszerezni, csak sokoldalú tapasztalással és kombinatív gondolkodással, de sokszor, sőt szinte mindig többre megyünk vele, mint a legnagyobb tanultsággal. Csak egy emberre hivatkozom, aki ebben a tekintetben valóságos példakép. Gróf Szapáry Antal barátomra gondolok. Ő semmiképp sem mondható tanult embernek, sőt - egészen köztünk maradjon - én egyenesen tudatlannak tartom. - És mégis, kevés ember van, aki - mindent egybevéve - anyagi tekintetben okosabban és célszerűbben intézné ügyeit, mint ő; éspedig csakis azért, mert kiváló 'savoir-faire'-je van. Neki ugyan nem tudná telebeszélni a fejét Hajnik. Szapáry nem a részletek embere. Mindig az egészet nézi, az összeget!

Nos, éppen ezért, hogy erre az életben annyira hasznos tulajdonságra szert tégy, kértelek:

4^{szert}: hogy tarts magadnál állandóan ceruzát, és jegyezz fel mindent, ami eszedbe jut, amit észreveszel, s azután vezesd rá azokra a félívekre, amiket Veled adtam.

Miért tettem ezt? Röviden megmagyarázom. Észrevettem, hogy az ember szellemi képességei három fő tulajdonságra oszthatók. Ezek: képzelőerő, emlékezőtehetség, ítélőképesség.

Képzelőerőt szerezni nehéz dolog, ítélőképességünket élesíteni talán még nehezebb; de az emlékezőtehetségnek hathatós segítségére lehetünk azzal, hogy mindent följegyzünk. Sokan azt mondják ugyan, hogy ezáltal gyöngül az emlékezőtehetség. Ezt valamelyest magam is így hiszem. Nos jó, akkor jegyezzünk föl mindenkor mindent! Ez az ellenvetés ugyanabba a kategóriába tartozik, mint az, hogy az ember sohasem tud leszokni arról, hogy flanelholmit viseljen meztelen testén, ha már egyszer megengedte magának. - Isten neki! Végül is ezen könnyű segíteni, tudniillik azáltal, hogy az ember száz éven át szakadatlanul flanelt visel; ha ugyanis par hasard ilyen kort ér meg. - Ugyanebbe a rovatba tartozik, hogy hozzászokjunk a kabáthoz, nadrághoz, sőt a csizmához is.

Velem sokféle elfoglaltságom közben gyakran megesett, hogy fél napokig is törtem a fejemet valamin, amit elfelejtettem, míg végre ráeszméltem, hogy mindent fel kell jegyezni. De csakhamar észrevettem, hogy tulajdon gondolataim és észleleteim tömege olyan temérdek, hogy csak végtelen fáradtság és szörnyű idővesztés árán tudom kikeresni feljegyzéseimből azt, amire éppen szükségem van, ez persze arra a gondolatra készítetett, hogy feljegyzéseimet rendezzem és külön-külön lapokra íram, miáltal aztán igen könnyen au fait voltam, hogy mit kell mondanom vagy tennem, pl. a vármegye tanácstermében, a helytartótanács ülésén, a gőzmalomban stb.

Így pl. azt tanácsolnám Neked, hogy mielőtt kilépsz a házból, vagy még inkább mihelyt felöltözködtél, módszeresen, sőt pedánsan helyezz a zsebedbe órát, aprópénzt, kulcsot, papírt és ceruzát. Órát, mert az idővel nem takarékoskodhatunk eleget; aprópénzt, mert az ember a Te helyzetekben sohasem tagadhat meg legalább egy krajcárt egy koldustól; és annak, aki segítséget szenved, bizonyosan igen fájdalmas, sőt keserű érzés egy tehetős embertől az olyan gyakori mentegetődzést hallani: „nincs semmi nálam” - mintha nem lenne a legelfoglaltabb embernek is annyi ideje, hogy némi pénzt vegyen magához; kulcsot, mert sohase vigyük kísértésbe felebarátainkat, ami oly könnyen megtörténik, ha valaki nem zárja el holmiját és különösen pénztét; - végül papírt és ceruzát, hogy mindent, a legapróbbat is pele-mele feljegyezhesünk, ami átfut a fejünkön, ami azután az első adandó alkalommal rendezünk.

Mihelyt valami új tárgy keltette fel figyelmemet, azonnal új lapot nyitottam neki.

Ha sokat akarsz végbeinni jól és könnyen, nem utasíthatod el módszeremet.

Nem emlékszem már, hogy miféle lapokat adtam Veled angliai utadra; azt sem tudom, megvannak-e még; annyit azonban észrevettem, hogy valami nagyon jelentősnek nem tartottad ezt a tanácsomat, mert csak itt, visszatérése után s közvetlen közelemben - ahol nem is lett volna olyan borzasztó, ha nem fogadod meg a szavamat - kezdtél jegyezgetni, mégpedig azzal a csavaros ceruzával, amellyel volt alkalmam és szerencsém Téged megajándékozhatni.

Azt hiszed-e - fontold csak meg alaposan -, hogy nonszens, vagy legalábbis indifferens dolog az, amit kívánságaim 4. pontjával kapcsolatban előadtam; nevezetesen, ha olyan emberről van szó, aki nem akar éppenséggel időt fecsérőlni, gondtalanul élni bele a világba és a napokba?

Én pl. most a következő külön ívek vezetését ajánlanám Neked, amelyekre aztán elosztanád, amit egész nap pele-mele, csak úgy in crudo feljegyeztél.

Szülők. Tehát semmiképpen sem külön anya, apa; mert közöttünk nem szabad titoknak lenni.

Pest.

Cenk.

Pölöske.

Pince.

Hajnik.

Gondolatok.

Pillanatnyilag elég lenne ennyi. Ha aztán a fácános berendezésére gondolsz, ami igen okos dolog lenne, - rögtön kezdj egy új ívet „Fácányos” címen - és így tovább, minden új dolognál új ívet, új emlékeztetőt.

Az 5^{ik}, amire kértelek, a borászat volt. Miután erről már sokat beszéltem, most nem bolygatom e kérdést; de fenntartom magamnak, hogy - ha Neked nem ellenszenves az ügy - még minden oldalról megvilágítom és elmélyítem élőszóval.

6^{szor}: arra kértelek, hogy en passant keresd fel a brabanti hercegnőt, kinek fennkölt, nemes gondolkodású édesanyja irántam szellemi vonzalommal viseltetett, s hasonlóképpen én is iránta, mert ő hűséges és becsületes szívű volt hazánkhoz, nemzetünkhöz.

Hozzád, mint fiamhoz, illő dolog lett volna, hogy leányát fölkeresd - - nemcsak azért, mert ő gyermekkorában szívélyes volt Hozzád, hanem hogy lásd, örökölt-e valamit lelkiekben gazdag anyjának magyarság iránti szeretetéből - vagy nem? Hisz a sok tényező közül, melyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy fajtánk megmentessék a teljes megsemmisüléstől, kétségtelenül a legfontosabbak egyike az a vélemény, amelyet rólunk külföldön táplálnak; mert abban a leigázott helyzetben, amelybe süllyedtünk, és egy szívtelen, sőt mondhatni démoni kormányzat alatt, amely vámpírszorításával még a kérést és panaszt is belénk fojtja - sőt ráadásul kénytelenek vagyunk mind e gáztettért, amikkel könyörtelenül és minden jog ellenére majdnem hogy kétségbe ejtettek, még köszönetet is mondani és hálatüntetések és hasonló komédiákat rendezni és alakoskodni - mondom, ilyen keserves viszonyok között talán csak a művelt világ véleménye - ha ugyan állásfoglalása fajtánkra nézve kedvező - képes fékezni azt az ördögi kormánytörekvést, amelynek következtében még nemzeti mivoltunk is apránként gyilkosság áldozatává válik. - Amilyen örömet gondolok én Marie Henriette hercegnőre, azt hiszem, módodban lett volna ezt a véleményt legalább Belgiumban - egy alkotmányos országban, ahol az emberek nemcsak szabadon gondolkodnak, de szabadon szólhatnak is stb. stb. - kedvezőre vagy kedvezőbbre fordítani! -

Végül N° 7 arra kértelek, mégpedig nemcsak szóban, hanem nagyon körülményesen és pontosan le is írtam egy Londonba küldött levelemben, hogy a Punch 1846-os kontinuitásióját hozd el magaddal. Ehelyett valami egyebet hoztál, amit egyáltalában nem kértem, s ami nem is szórakoztat jobban, mint közönségesen jól sikerült karikatúrák - mert csak típusok vannak benne, s nem személyek, mint a jelzett és óhajtott Punch kiadványában - s engem éppen ez érdekel, mert azokat a személyiségeket, akiknek karikatúráit hozza, jobbra mind ismertem. - Meg voltam győződve, hogy ez a kiadvány megszűnt és az öreg Punch meghalt: amit én fájlaltam is nagyon; mikor aztán par hasard megtudtam, hogy a holtak hitt és megsiratott régi Punch nemcsak hogy nem halt meg, de egész kiválóan érzi magát, sőt 1846 óta 10 ivadékkal gyarapodott stb., azonnal meg is rendeltettem, és remélem, hogy néhány héten belül élvezni is fogom.

De be akarom fejezni e sorokat! Előbb még azonban két kérésem van:

1^{ször}: Ne felületesen olvasd át ezeket a sorokat, hogy aztán félretedd, hanem vedd elő gyakran, és vizsgálj meg magadat illúziók nélkül és becsületesen, hogy nem lelsz-e benne valamilyen megszívlelni valót; és

2^{ször}: Egy pillanatra se búsulj el azon és ne öszüljön meg azért egy hajad szála sem, ha netán úgy éreznéd, hogy mégiscsak egy kicsit túlságosan könnyedén, és cavalierement fogadtad atyád tanácsait, sőt kéréseit.

A legnagyobb hiba abban van, hogy én tébolydában vagyok! Ha a helyemen lehetnék, akkor - biztosan tudom - a Te kedves, becsületes és fogékony lényedre nagyobb hatása lenne minden szavamnak, mint akár a Szentírásnak. De az olyan embert, aki tébolydában él szinte mint fogoly, senki sem tartja - mégpedig teljes joggal - egészen épeszűnek, és biztosra veszi, hogy - ha mégannyi világos pillanata van is - nagyjából mégis csak zavaros az elméje. - - -

Te, Barátom, bármennyire szeretsz is - amiről nincs semmi kétségem -, Te sem tudtad egészen távol tartani ezt a gondolatot; s mint ahogy az ember a haldoklót reménykedő álmaiban meg nem zavarja, úgy Te is - egész lelkeddel szántál, és gyakran mélységes bánatba merültél, amikor annyit és annyifélét beszéltem Neked, és nem tulajdonítottál szavaimnak olyan jelentőséget, mint amelyet bizonyosan tulajdonítanál nekik, ha ott állanék, ahol állanom kellene.

Sok emberi csudabogár van szerencsétlenségére tébolydába utalva; ők szentül hiszik, hogy igen okosak, s ezt meg is mondják mindenkinek, csak hogy senki sem ad a szavukra.

Én pl., ha valaki megkérdez, hogy miért vagyok a döblingi intézetben, azt szoktam mondani: túlságosan világosan látok, elvesztettem minden illúziómat, semmit sem remélek stb. stb., s ezért nem találhattam e Földön olyan zugot, ahol jobban elhitethetném magammal, hogy az emberek és önmagam elől rejtve vagyok! Igen, én így látom helyzetemet; de nem követelhetem, hogy mások is osztozzanak nézetemben.

Gondold meg, hogy apád, a te szerencsétlen apád vagyok, és mérlegeld szavaimat súlyuk szerint - s nem azért, mert én mondtam őket.

Ez minden, amit kívánok, s amire végezetül kérlek! -

Talán a „legtöbb baj” a világon félreértésből keletkezik - mert az emberek nem értik meg egymást. Nekünk tehát kölcsönösen ki kell beszélnünk magunkat teljesen.

Pour se bien entendre il est nécessaire de s'expliquer.

Szerettem volna még egyet-mást közölni Veled, világosabban fejezni ki magamat, de fáj a szemem - a szívem oly sivár, agyam izzik - abba kell hagynom! De még beszélgetünk majd mindenről, ugye? Te csak mondd azt, amit érzel, vágj a szavamba, ahányszor csak akarsz, engem nem sérthetsz meg, és megbántani bizonyosan nem fogsz, mert kedves, jó és nemes vagy!

1857. november 25-én

Széchenyi István